

Geen NEE is nog geen JA.

Analyse van seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent in seksuele voorlichtingsboeken
voor kinderen tot en met 12 jaar

Deborah F. Er-Rouguy

Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen

Pedagogische Wetenschappen

Bachelorwerkstuk

Dr. B. E. Bartelink

5 juli 2024

Aantal woorden: 7983

Inhoudsopgave

Abstract.....	3
Inleiding.....	4
Theoretisch kader	7
Definitie van seksuele grensoverschrijding en consent	7
International Technical Guidance on Sexuality Education.....	8
De sociale cognitietheorie.....	9
Biologische ontwikkeling en gedragsregulatie	9
Zelfeffectiviteit en communicatieve vaardigheden.....	10
Attitudes seksueel geweld	11
Methode	12
Resultaten	16
Thema 1: Grenzen aangeven.....	16
Thema 2: Seksuele grensoverschrijding, consent en hulpverlening	19
Thema 3: Lichamelijke integriteit en autonomie	23
Thema 4: Gedragsregels en communicatie	26
Conclusie.....	29
Discussie.....	31
Referentielijst	37
Bijlagen	43
Codes met bijbehorende fragmenten.....	43
<i>Boek 1: ‘Ik zeg nee en da’s oké’</i>	43
<i>Boek 2: ‘Ja & nee gevoelens’</i>	48
<i>Boek 3: ‘Ben jij ook op mij?’</i>	52
<i>Boek 4: ‘Maar hoe dan? - Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen</i>	54
<i>Boek 5: ‘De waarheid en niets anders dan de waarheid over jongens en meisjes’</i>	58
Codeboom.....	60

Abstract

Sexual education is a crucial component of the educational curriculum, aimed at equipping young people with the knowledge and skills necessary to develop healthy and respectful relationships. Concerns persist regarding the effectiveness of sexual education in addressing sensitive topics such as sexually transgressive behavior (STB) and consent. The need for effective educational programs, focused on preventing STB, is underscored by the high prevalence rates of sexual abuse globally. This study examines how sensitive topics like STB and consent are addressed in sexual education books for children up to 12 years old. By analyzing five sexual education books, four central themes were identified: setting boundaries, addressing STB and consent, promoting bodily integrity and autonomy, and emphasizing behavioral rules and communication. These themes provide a comprehensive framework for understanding how these issues are presented to children through characters and scenarios. The study concludes that these books address sensitive topics in a clear and empathetic manner, aiding children to understand the theory and learn how to apply it in practice. This approach aligns with research emphasizing the role of dialogue and communication in preventing STB, highlighting the importance of teaching children to communicate their boundaries assertively. Future research should empirically investigate the effectiveness of these books by conducting pre- and post-tests with children and integrating feedback from children, parents, and teachers. International comparisons could also provide valuable insights. This research offers a significant contribution to understanding the role of sexual education books in promoting healthy sexual development and preventing STB among children.

Inleiding

Seksuele voorlichting is een essentieel onderdeel van het onderwijs, met als doel jongeren te voorzien van kennis en vaardigheden om gezonde, respectvolle relaties te ontwikkelen en risico's, zoals tienerzwangerschappen en seksueel overdraagbare aandoeningen (SOA's) te verminderen. Echter, de aanpak en kwaliteit van deze voorlichting variëren sterk, wat kan leiden tot onvolledige of zelfs schadelijke informatieoverdracht aan jongeren (Lameiras-Fernández et al., 2021). Ondanks de bewezen voordelen van uitgebreide seksuele voorlichting, bestaat er nog steeds veel weerstand en onenigheid rond dit onderwerp. Sommige critici beweren dat dergelijke programma's moreel ongepast zijn of dat zij jongeren aanzetten tot seksueel gedrag. Echter, empirisch onderzoek weerlegt deze claims en toont aan dat uitgebreide seksuele voorlichting niet leidt tot een toename van seksueel risicogedrag, maar juist beschermende effecten heeft (Kohler et al., 2008). Daarom is het van belang om vroeg te beginnen met seksuele voorlichting te geven aan jongeren en dat de boeken van goede kwaliteit zijn om de effectiviteit hiervan te verhogen.

Uit onderzoek blijkt dat landen met uitgebreide seksuele voorlichtingsprogramma's significant lagere percentages van tienerzwangerschappen en SOA's hebben dan landen met minder uitgebreide of kwalitatief mindere seksuele voorlichting. Bijvoorbeeld, een studie in Sub-Sahara Afrika toonde aan dat adolescenten, die seksuele voorlichting hadden ontvangen, een lager risico hadden op HIV/AIDS en andere SOA's (UNESCO, 2018). Verder benadrukt Kirby (2007) in het *Journal of Adolescent Health* dat programma's, die aandacht besteden aan toestemming en wederzijds respect, bijdragen aan de vermindering van seksueel risicogedrag. Er zijn echter zorgen over de effectiviteit van seksuele voorlichting, vooral met betrekking tot gevoelige onderwerpen zoals seksueel geweld en consent. In de Prevalentiemonitor Huiselijk Geweld en Seksueel Geweld

2022, uitgevoerd door het CBS en WODC, meldde 6% van de volwassenen dat ze als kind onder de 12 jaar slachtoffer waren van offline seksuele intimidatie en fysiek seksueel geweld. Uit het landelijk rapport 'Seks onder je 25^e' (Rutgers, 2024) blijkt dat in 2023 twee op de drie meisjes en drie op de tien jongens tussen de 13 en 24 jaar ooit slachtoffer zijn geweest van seksuele grensoverschrijding. Internationale studies tonen aan dat de prevalentie van seksueel misbruik wereldwijd ongeveer 18% tot 20% voor meisjes en 8% voor jongens is (Pereda et al., 2009; Stoltenborgh et al., 2011). Seksueel misbruik is een ernstig misdrijf dat in verband is gebracht met nadelige gezondheidsproblemen, geestelijke gezondheid, middelenmisbruik, relatieproblemen en andere problemen op de lange termijn (Cutajar et al., 2010). Andere internationale onderzoeken hebben gevonden dat slachtoffers van seksueel misbruik in hun kindertijd bijna vijf keer vaker worden beschuldigd van een misdrijf in hun latere leven dan de gewone populatie. Dit gaat vooral om seksuele en gewelddadige delicten. Het is ook in verband gebracht met een verhoogd risico op het opnieuw meemaken van seksuele misdrijven en slachtoffer worden van andere (gewelddadige) misdrijven (Ogloff et al., 2012; Papalia et al., 2017; Papalia et al. 2021). Dit onderstreept de noodzaak van effectieve voorlichtingsprogramma's, die gericht zijn op het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag.

De MeToo-beweging had als doel seksuele intimidatie en aanranding onder de aandacht te brengen. Onderzoek van Kunst et al. (2018) toont aan dat mannen minder positief waren over #MeToo dan vrouwen, wat grotendeels werd verklaard door hogere niveaus van vijandig seksisme en grotere acceptatie van verkrachtingsmythen. Resultaten uit het rapport 'Waar ligt de grens?' (Rutgers, 2022) komen hiermee overeen. Dit rapport toont aan dat hoewel het grootste deel van de respondenten seksueel grensoverschrijdend gedrag afkeurt, dat een meerderheid van zowel jongeren als ouders vindt dat vrouwen ook duidelijker 'nee' hadden moeten zeggen in bepaalde

situaties. Hiermee wordt een deel van de verantwoordelijkheid bij vrouwen gelegd. Hier komt bij dat jongens en vaders over het algemeen minder afkeurend zijn tegenover seksueel grensoverschrijdend gedrag dan meisjes en moeders. In het onderzoek van Emmerink et al. (2016) is aangetoond dat er sprake is van een dubbele seksuele moraal, waarbij meisjes, die seksueel actief zijn soms negatief worden beoordeeld, terwijl jongens die zich seksueel actief gedragen eerder waardering krijgen. Deze dubbele moraal benadrukt het belang van goede seksuele voorlichting voor kinderen. Goed ontworpen prentenboeken met kwalitatieve illustraties, heldere tekst en een goede verhaalstructuur kunnen hierbij een belangrijke rol spelen, doordat ze kinderen helpen om boek concepten toe te passen in het dagelijks leven (Strouse et al., 2018). Het gebruik van non-fictie teksten biedt leerlingen toegang tot diverse onderwerpen die hun nieuwsgierigheid prikkelen en hun begrip van de wereld verdiepen. Dit stimuleert betrokkenheid en motivatie doordat leerlingen zich kunnen identificeren met dagelijkse, concrete onderwerpen (Kuhn et al., 2015). Goed ontworpen seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen zouden hen dus kunnen helpen om concepten, zoals seksuele grensoverschrijding en consent toe te passen in hun dagelijks leven. Dit kan bijdragen aan het verminderen van de gendergerelateerde verschillen in percepties van seksueel gedrag en het bevorderen van respectvolle relaties. Ander onderzoek heeft aangetoond dat seksuele voorlichting, inclusief voorlichting aangeboden in boeken, kan bijdragen aan het uitstellen van seksuele activiteit, het verminderen van het aantal tienerzwangerschappen en SOA's, en het bevorderen van positieve houdingen ten opzichte van seksuele gezondheid en relaties (Silva, 2002; Hollis et al., 2022). Deze boeken behandelen vaak een breed scala aan onderwerpen, waarbij het doel niet alleen is om jongeren te informeren, maar ook om hen te helpen kritische vaardigheden te ontwikkelen zoals besluitvorming, communicatie en zelfbewustzijn (Santelli et al., 2017).

Doelstelling

De noodzaak van uitgebreide en kwalitatieve seksuele voorlichting, die zich richt op het bevorderen van gezonde, gelijkwaardige en respectvolle relaties worden in verschillende onderzoeken onderstreept. Voorlichting, ook die in boeken, is essentieel om de algehele gezondheid en welzijn van jongeren te bevorderen en kan helpen om seksueel grensoverschrijdend gedrag te verminderen. Dit geeft de aanleiding tot de volgende onderzoeksvraag: ‘Hoe worden de gevoelige onderwerpen seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent behandeld in seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen tot en met 12 jaar?’ Om deze vraag zo compleet mogelijk te kunnen beantwoorden, zijn de volgende deelvragen bedacht:

1. ‘Welke thema’s komen in de geanalyseerde boeken naar voren in relatie tot seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent?’
2. ‘Hoe worden via personages en scenario’s voorbeelden van de thema’s seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent gepresenteerd in de tekst?’

Het beantwoorden van deze vragen zal helpen om inzicht te krijgen in de huidige stand van zaken van seksuele voorlichtingsboeken in het behandelen van deze belangrijke onderwerpen.

Theoretisch kader

Definitie van seksuele grensoverschrijding en consent

In de literatuur worden verschillende termen en definities gebruikt om seksueel ongewenst gedrag te beschrijven. In dit onderzoek wordt voor de term seksuele grensoverschrijding de volgende definitie gebruikt: elke seksuele activiteit, waarbij toestemming niet vrijelijk is gegeven of verkregen, inclusief gedwongen of afgedwongen geslachtsgemeenschap, ongewenst aanraken

en andere vormen van seksuele dwang en intimidatie (Basile & Smith, 2011). Het concept consent is een wederzijdse overeenkomst tussen deelnemers om deel te nemen aan seksuele activiteiten. Het moet geïnformeerd, vrijwillig en actief zijn, wat betekent dat het een duidelijke, bewuste en gewillige deelname aan elke fase van de seksuele activiteit inhoudt (Beres, 2014). Consent speelt een cruciale rol bij het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Personen, die geen consent hebben gegeven of niet in staat zijn om consent te geven (bijvoorbeeld vanwege intoxicatie, dwang of ongelijkwaardige machtsverhoudingen), kunnen slachtoffer worden van seksueel grensoverschrijdend gedrag (Anyadike-Danes, 2024).

International Technical Guidance on Sexuality Education

Het 'International Technical Guidance on Sexuality Education' is een handleiding, die richtlijnen biedt voor seksuele voorlichting op basis van bewijs en onderzoek. Het benadrukt het belang van het aanleren van consent als een essentieel onderdeel van seksuele relaties. Dit omvat het begrijpen van consent als een actieve, vrijwillige en wederzijdse overeenstemming tussen alle betrokken partijen voor elke seksuele handeling. Het richt zich op het belang van communicatie, respect voor elkaars grenzen en het recht om 'nee' te zeggen. Ook wordt de realiteit van seksueel grensoverschrijdend gedrag erkend en wordt de noodzaak benadrukt om jongeren te leren over het herkennen, voorkomen en reageren op dergelijk gedrag. Dit omvat het bespreken van verschillende vormen van grensoverschrijdend gedrag, zoals intimidatie, misbruik en dwang, en het empoweren van jongeren om hun grenzen te stellen en op te komen voor zichzelf. In hoofdstuk 7.2 van de 'International Technical Guidance on Sexuality Education' wordt er door jongeren te leren om de persoonlijke grenzen van anderen te respecteren, bijgedragen aan het creëren van een samenleving, waarin niemand zich schaamt om vrijwillig deel te nemen aan seksuele activiteiten of het af te wijzen. Kwalitatief hoogwaardige educatie over consent moet jongeren helpen om risico's te

beoordelen, zichzelf te beschermen tegen ongewenste situaties en hen de kennis en het zelfvertrouwen geven om positieve relaties na te streven (UNESCO, 2018).

De sociale cognitietheorie

De sociale cognitietheorie benadrukt hoe individuen leren door observatie en imitatie van anderen (Bandura, 1985). Onderzoek van Valkenburg en Peter (2013) benadrukt het centrale concept van modellering, waarbij jongeren gedrag, attitudes en normen imiteren, die ze in mediapersonages zien. Het biedt inzicht in hoe media het gedrag en de percepties van jongeren kunnen beïnvloeden. Bovendien onderstreept het de rol van sociale cognitietheorie bij het begrijpen van deze processen. In het kader van seksuele voorlichting kunnen voorlichtingsboeken dienen als modellen voor jongeren, waarbij personages en scenario's worden gepresenteerd als voorbeelden van gezond seksueel gedrag en relaties (Valkenburg & Peter, 2013).

Biologische ontwikkeling en gedragsregulatie

Goede seksuele voorlichting kan jongeren dus helpen om gezonde seksuele keuzes te maken, misverstanden te voorkomen en seksueel geweld tegen te gaan. Dit lijkt vooral op jonge leeftijd essentieel te zijn. Een studie over biologische ontwikkeling toont aan dat tijdens de puberteit de frontale cortex van de hersenen nog aan het rijpen is. Deze hersenregio is verantwoordelijk voor taken zoals planning, abstract denken en doelgericht gedrag. Tijdens emotioneel beladen taken functioneert de afstemming tussen verschillende hersengebieden nog niet optimaal (Klapwijk & Crone, 2019). De volledige ontwikkeling van de hersenen vindt pas plaats rond het twintigste tot vijfentwintigste jaar. Onderzoekers suggereren dat dit verklaart waarom jongeren tijdens de puberteit mogelijk moeite hebben met het reguleren van hun gedrag en minder controle hebben over hun acties, terwijl ze tegelijkertijd meer gevoelig zijn voor de

goedkeuring van anderen (Klapwijk & Crone, 2019). Dit benadrukt het belang van het vroeg aanleren van consent en respectvol gedrag in relaties, om zo de basis te leggen voor gezonde interacties op latere leeftijd (Burton et al., 2021). Seksuele voorlichting bevordert positieve attitudes richting gezonde relaties, respectvol gedrag en het belang van toestemming. Goed gestructureerde programma's op jonge leeftijd kunnen ook op lange termijn leiden tot gezondere seksuele keuzes in latere levensfasen (Kim et al., 2023).

Zelfeffectiviteit en communicatieve vaardigheden

Zelfeffectiviteit verwijst naar het geloof van mensen in hun eigen vermogen om bepaalde doelen te bereiken of taken uit te voeren door middel van hun eigen inspanningen en vaardigheden (Bandura et al., 1999). Deze inschatting van de eigen effectiviteit, zoals het correct gebruiken van anticonceptie, communiceren over wensen en grenzen en het gebruik van condooms, speelt een cruciale rol bij het voorkomen van seksuele grensoverschrijding, SOA's en ongeplande zwangerschappen. Onderzoek toont aan dat jongeren, die effectief kunnen communiceren met hun partners over seks, meer geneigd zijn om condooms te gebruiken (Widman et al., 2014). Daarnaast is aangetoond dat het vermogen om te praten over seks met de partner, samenhangt met de mogelijkheid om ongewenste seks te weigeren (Sionéan et al., 2002). Goede zelfeffectiviteit en het bezitten van goede communicatieve vaardigheden om duidelijk over hun eigen grenzen en wensen te communiceren, zijn dus essentieel voor het ontwikkelen van seksueel gezond gedrag en helpen bij het voorkomen van seksuele grensoverschrijding. Het is daarom interessant om ook te kijken hoe aandacht besteed wordt aan goede communicatie in de seksuele voorlichtingsboeken.

Attitudes seksueel geweld

Uit onderzoek van Yapp en Quayle (2018) blijkt dat de acceptatie van de verkrachtingsmythe een belangrijk risicofactor is voor mannelijk op vrouwelijk gericht seksueel geweld. Acceptatie van verkrachtingsmythen is een set van overtuigingen, die de schuld en verantwoordelijkheid voor verkrachting bij het slachtoffer leggen, en de verkrachter ontkennen of minimaliseren. Het is daarom belangrijk om te onderzoeken hoe seksueel grensoverschrijdend gedrag wordt gepresenteerd en geframed in de boeken om de percepties en attitudes van mensen te beïnvloeden.

Samenvattend, om een goed beeld te krijgen van hoe seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen de thema's seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent behandelen, is het belangrijk om minstens te letten op de volgende punten:

- Goede communicatie: wordt er benadrukt hoe belangrijk het is om open en eerlijk te communiceren over gevoelens, grenzen en wensen?
- Grenzen: wordt er uitgelegd hoe kinderen hun eigen grenzen en die van anderen kunnen herkennen en respecteren?
- 'Nee' zeggen: hoe worden kinderen in de boeken geactiveerd om 'nee' te zeggen, in situaties die onprettig voelen?
- Erkennen en omgaan met grensoverschrijdend gedrag: hoe wordt seksueel grensoverschrijdend gedrag gepresenteerd, krijgen kinderen handvatten om dit gedrag te herkennen en hiermee om te gaan?
- Vragen om toestemming: wordt er aandacht besteed aan het belang van het vragen om toestemming voor seksuele handelingen, ook bij knuffelen en zoenen?

Methode

Onderzoeksdesign

Dit onderzoek maakt gebruik van een kwalitatief onderzoeksdesign, specifiek inhoudsanalyse, om de behandeling van seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent in voorlichtingsboeken over seksueel onderwijs te analyseren. Inhoudsanalyse was een geschikte methode, omdat het hierdoor mogelijk is om systematisch en objectief de inhoud van de voorlichtingsboeken te onderzoeken en patronen of thema's te identificeren. Verder is er kwalitatief onderzoek uitgevoerd naar de theorie, die ten grondslag ligt aan het ontstaan en voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de maatschappij en welke rol consent hierbij speelt.

Verzamelen van data

In dit onderzoek is er geen gebruik van participanten gemaakt. De voorlichtingsboeken worden tezamen met de wetenschappelijke literatuur beschouwd als de primaire bronnen van data. In dit onderzoek zijn de volgende informatieve prentenboeken en verhalende informatieboeken als steekproef gebruikt voor de analyse:

	<i>Titel</i>	<i>Schrijver</i>
<i>Boek 1</i>	“Ik zeg nee en da’s oké”	Nathalie Depoorter
<i>Boek 2</i>	“Ja en nee gevoelens”	Pauline Oud
<i>Boek 3</i>	“Ben jij ook op mij?”	Sanderijn van der Doef
<i>Boek 4</i>	“Maar hoe dan? - Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen”	Philippine van der Goes en Karin Middelburg

<i>Boek 5</i>	“De waarheid en niets anders dan de waarheid over jongens en meisjes”	Françoïze Boucher
---------------	---	-------------------

Procedure

Er is gekozen om gebruik te maken van het aanbod van de openbare bibliotheken in de provincie Groningen, zodat de geanalyseerde boeken toegankelijk zijn voor een grotere groep ouders met kinderen. Voor de keuze zijn de boeken gefilterd op de onderwerpen ‘Seksualiteit/voorlichting < 12 jaar’ en ‘Kinderen/tieners: persoonlijke en sociale onderwerpen: seksuele opvoeding en levensfeiten’. Voor de uiteindelijke selectie zijn de volgende criteria toegepast:

- seksuele voorlichting wordt behandeld;
- de boeken moeten geschreven zijn in de Nederlandse taal;
- de doelgroep is tot en met maximaal 12 jaar;
- de boeken mogen niet uitsluitend gericht zijn op de thema’s consent en seksueel grensoverschrijdend gedrag;
- de boeken geschreven zijn na 2012.

De laatste twee criteria zijn opgesteld, omdat hierdoor beter zichtbaar is hoe aandacht aan deze onderwerpen wordt besteed in algemenere seksuele voorlichtingsboeken. Bovendien is sinds eind 2012 seksuele vorming in het onderwijs verplicht, waardoor modernere boeken mogelijk aangepast zijn aan nieuwe criteria.

Data-analyse en instrumenten

Het handmatig coderen van de boeken werd uitgevoerd door middel van een systematische en gedetailleerde benadering. Het proces begon met het grondig lezen van elk boek om een

algemeen begrip te krijgen van de inhoud en context. Vervolgens werd open coding toegepast, waarbij de tekst in kleine fragmenten werd opgedeeld en elk fragment werd geanalyseerd op relevante concepten en thema's. De selectie van fragmenten gebeurde op basis van specifieke criteria die vooraf waren vastgesteld om consistentie te waarborgen. Fragmenten werden geselecteerd als ze voldeden aan een of meer van de volgende voorwaarden:

1. Vermelding van seksueel grensoverschrijdend gedrag: fragmenten, die expliciet of impliciet gedrag beschreven dat als seksueel grensoverschrijdend kon worden beschouwd.
2. Discussie over consent: fragmenten, die handelden over instemming, toestemming, of enige vorm van communicatie over grenzen en wederzijdse afspraken.
3. Relevante scenario's of uitspraken: situaties of uitspraken van personages, die betrekking hadden op de thema's van seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent.

Tijdens de open coding werden voorlopige codes toegewezen aan elk fragment. Gedurende dit proces werd gebruikgemaakt van constante vergelijking, waarbij nieuwe fragmenten voortdurend werden vergeleken met reeds gecodeerde fragmenten om te zien of bestaande codes toepasbaar waren of dat nieuwe codes nodig waren. De voorlopige codeboom, die voortkwam uit de open coding, werd herhaaldelijk aangepast en verfijnd. Elke keer dat een nieuw boek werd gecodeerd, werden de codes geëvalueerd en aangepast om nieuwe inzichten toe te passen. Naast deze inductieve codering, zijn er ook deductieve codes uit het theoretisch kader gebruikt. Dit resulteerde uiteindelijk in de definitieve codeboom, die een uitgebreide set van codes bevatte voor de concepten seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent (zie bijlage).

Na het systematisch coderen van de inhoud van de voorlichtingsboeken, werden alle relevante codes en fragmenten geanalyseerd om patronen en thema's te identificeren met betrekking tot de

behandeling van seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent. Bij deze kwalitatieve analyse werden beschrijvende en thematische analyses uitgevoerd om de bevindingen te interpreteren en te rapporteren.

Kwaliteitswaarborging

Om de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek te waarborgen, zijn verschillende strategieën toegepast. Ten eerste is er gebruikgemaakt van triangulatie door meerdere bronnen en methoden te combineren. Naast de inductieve inhoudsanalyse van de boeken zijn ook andere relevante bronnen geraadpleegd. Dit omvatte wetenschappelijke artikelen en studies, en rapporten en richtlijnen van relevante organisaties. Deze bronnen hielpen bij het verkrijgen van een rijkere en genuanceerde interpretatie van de data en bij het valideren van de bevindingen.

Daarnaast is er tijdens het gehele coderingsproces gezorgd voor interbeoordelaarsbetrouwbaarheid. Een tweede onderzoeker heeft onafhankelijk een steekproef van de boeken gecodeerd. De resultaten van deze onafhankelijke coderingen zijn vervolgens vergeleken met de oorspronkelijke coderingen. Eventuele verschillen werden besproken en opgelost, wat leidde tot een hogere consistentie en betrouwbaarheid van de uiteindelijke codeboom.

Door deze methoden en procedures toe te passen, is gestreefd naar een hoge mate van validiteit en betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten, wat bijdraagt aan de robuustheid en geloofwaardigheid van de bevindingen.

Resultaten

Uit de analyse van de vijf seksuele voorlichtingsboeken kunnen vier centrale thema's worden onderscheiden. Deze thema's bieden een overzicht van de belangrijkste onderwerpen, die worden behandeld in de codering, waarbij elk thema een specifiek aspect belicht van hoe gevoelige kwesties zoals seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent in voorlichtingsboeken worden besproken. In de bijlage is een volledig overzicht te vinden van de codes en fragmenten en een codeboom.

Thema 1: Grenzen aangeven

Dit thema richt zich op het aangeven, respecteren en herkennen van grenzen. Het benadrukt het belang van duidelijke communicatie.

Codes:

1. Grenzen: aangeven: verbaal
2. Grenzen: aangeven: fysiek
3. Grenzen: aangeven: non-verbaal
4. Grenzen: aangeven
5. Grenzen: respecteren
6. Grenzen: verandering
7. Grenzen: communiceren
8. Grenzen: eigen aanvoelen
9. Interactieve uitleg: grenzen herkennen
10. Interactieve uitleg: grenzen aangeven

Patroon

In de boeken wordt consequent benadrukt dat het belangrijk is om duidelijk en direct te zijn over je grenzen. Er wordt herhaaldelijk aangehaald dat “nee” en “stop” duidelijke signalen zijn, die altijd gerespecteerd moeten worden. Er ligt een sterke nadruk op het gebruik van eenvoudige, directe taal om grenzen aan te geven en het belang van zelfbescherming en wederzijds respect.

Verbaal grenzen aangeven

Er wordt in de boeken veel aandacht besteed aan verbaal grenzen aangeven. Bijvoorbeeld, Yasmin antwoordt: “Nee, wat doe jij nu? Ik zei ‘stop, hou op.’” (boek 1: p. 4) en “Maar ik zeg ‘nee’ en ik zeg ‘stop’ als ik iets niet leuk vind” (boek 1: p. 37). Dit personage wordt als positief rolmodel neergezet. Zij geeft op een korte en duidelijke manier haar grenzen aan, wat als voorbeeld dient voor andere kinderen.

Fysiek grenzen aangeven

Naast verbaal grenzen aangeven, wordt ook het belang van fysieke acties besproken. “Doe een stap naar achteren, duw de ander weg en zeg heel duidelijk, ‘Ik wil dit NIET’ of ‘Ik wil dat je STOPT’” (boek 4: p. 27). Dit laat zien dat fysieke handelingen net zo cruciaal zijn als verbale uitdrukkingen om grenzen duidelijk te maken en te handhaven.

Eigen grenzen aanvoelen

Het aanvoelen van je eigen grenzen is eveneens een terugkerend thema. In boek 2 wordt opgemerkt: “Als iets niet fijn voelt, dan maakt het je een beetje verdrietig. Je wilt het liever niet. Je wilt dat het stopt.” (boek 2: p. 6). Door kinderen te leren naar hun gevoelens te luisteren, wordt hen bijgebracht dat deze gevoelens belangrijke signalen zijn, die hen kunnen helpen negatieve ervaringen te stoppen.

Grenzen herkennen

Het herkennen van grenzen bij anderen is ook een belangrijk aspect. In boek 2 wordt kinderen gevraagd: “Wie zegt: ja ga door? En wie zegt: nee stop ermee?” (boek 2: p. 27-30). Door emoties van personages in afbeeldingen af te lezen, leren kinderen de signalen van overschreden grenzen te herkennen.

Advies over grenzen aangeven

Concrete adviezen worden ook gegeven, zoals: “Als iemand ‘stop’ of ‘hou op’ zegt, dan doe je dat meteen. Het is nóg beter om vooraf af te spreken wat mag en wat niet.” (boek 1: p. 3). Dit fragment benadrukt het belang van onmiddellijke reactie op grenzen en het maken van duidelijke afspraken vooraf. In het volgende fragment zie je een scenario, waarin een personage grenzen negeert en de ander onder druk zet: “Dat wil Flor niet. ‘Het móét,’ zegt Molly. Flor aarzelt. ‘Nee,’ zegt hij dan. ‘Je mag écht geen steentje in mijn neus stoppen.’” (boek 1: p. 6). Het personage Molly is een negatief rolmodel. Vervolgens geeft het boek een advies dat kinderen tools geeft om weerstand te bieden tegen druk: “Als iemand zegt: ‘Je móét dat doen, want anders ben je stom!’ Dan zeg je toch gewoon terug: ‘Wie doet hier nu echt dom?’” (boek 1: p. 6).

Interessante afwijkingen:

Hoewel de algemene boodschap over het aangeven van grenzen consistent is, zijn er ook enkele fragmenten die een bredere context of andere nuances toevoegen.

Grenzen en sociale interactie

“Waarom zeggen grote mensen soms toch dat iets moet, zelfs al heb jij ‘nee’ gezegd?” (boek 1: p. 28). Dit fragment werpt vragen op over macht en autoriteit in sociale relaties en hoe kinderen hiermee om moeten gaan.

Verwachtingen en sociale normen

In boek 1 wordt ook ingegaan op de diversiteit van gevoelens en reacties: “Misschien dacht jij toen: Nee! Dat vind ik helemaal niet leuk. Wel, dat is ook prima.” (boek 1: p. 33). Dit fragment erkent dat het normaal is om verschillende gevoelens te hebben en dat het belangrijk is deze te respecteren.

Door deze patronen en nuances bieden de geanalyseerde boeken uitgebreide voorlichting voor kinderen over hoe ze hun grenzen kunnen aangeven, zowel verbaal als fysiek, hoe ze hun eigen gevoelens kunnen herkennen, en hoe ze de grenzen van anderen kunnen respecteren. Er is wel duidelijk verschil in de aanpak van de boeken. Boek 1 is veel in verhalende vorm en gebruikt via de personages en scenario's impliciete methoden om het belang van grenzen aangeven over te brengen, terwijl de andere boeken juist heel expliciet zijn en duidelijke stellingen en regels geven.

Thema 2: Seksuele grensoverschrijding, consent en hulpverlening

Dit thema richt zich op het omgaan met ongewenste en dwangmatige seksuele ervaringen, met nadruk op het constant checken of er wederzijds consent is en het zoeken van hulp bij negatieve gebeurtenissen.

Codes:

1. Consent: uitleg
2. Consent: geven
3. Consent: vragen
4. Consent: verklaring
5. Consent: wederzijds
6. Seksueel misbruik: definitie
7. Seksueel grensoverschrijdend gedrag: voorbeeld
8. Dwang

9. Grenzen: overschrijden
10. Grenzen: overschrijden: interactieve uitleg
11. Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren
12. Advies: omgaan met onprettige gebeurtenissen
13. Uitleg: onprettige gebeurtenissen openbaren
14. Uitleg: omgaan met onprettige gebeurtenissen

Patroon

In de boeken wordt consequent benadrukt dat wederzijdse toestemming essentieel is in alle seksuele interacties. Daarnaast wordt seksueel grensoverschrijdend gedrag duidelijk gedefinieerd en veroordeeld. De boeken bieden concrete stappen en adviezen voor kinderen om te volgen als zij te maken krijgen met seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Definitie en voorbeelden van seksueel misbruik

De boeken geven duidelijke definities en voorbeelden van seksueel misbruik om kinderen te helpen begrijpen wat onacceptabel gedrag is. Een directe definitie luidt: “Seksueel misbruik: als iemand wordt gedwongen om tegen zijn wil seksuele handelingen te doen bij een ander of bij zichzelf, of er naar te kijken.” (boek 3: p. 58). Het benadrukt ook dat dwang een belangrijk kenmerk is van misbruik. Dit specifieke scenario geeft verdere context: “Sommige tieners of volwassenen willen bijvoorbeeld de piemel of vulva van een kind aanraken. Of ze willen dat een kind dat bij hen doet, of naar hen kijkt terwijl ze zichzelf aanraken. Dat mag niet, het is VER over de grens! Het is zelfs strafbaar.” (boek 4: p. 30). Hier wordt pedofilie aan het licht gebracht.

Een ander fragment biedt praktische voorbeelden van ongepast aanraken en moedigt kinderen aan om hulp te zoeken: “Als een volwassene of een groter of sterker kind jou wil aanraken op plaatsen waar jij het niet wilt (je billen, spleetje of piemel, bijvoorbeeld), is dat ook nooit oké.

Zo'n 'geheim' moet je niet voor jezelf houden. Ook niet als de ander jou bang maakt of zegt dat er enge dingen gebeuren als je het doorvertelt." (boek 1: p. 36). Dit fragment geeft ook een specifiek scenario en adresseert de angst en dreigementen, die daders vaak gebruiken, en moedigt kinderen aan om deze angst te overwinnen en de situatie te melden.

Het belang van vrijwilligheid en toestemming

De boeken onderstrepen het belang van vrijwillige en expliciete toestemming in alle interacties. Een voorbeeld hiervan is: "Aanrakingen moeten altijd vrijwillig zijn, dat betekent dat je het zelf wilt en er toestemming voor hebt gegeven." (boek 4: p. 26). Een ander fragment legt uit dat geen expliciet "nee" nog steeds geen "ja" betekent: "Geen NEE is ook geen JA. Het is goed om te bedenken dat als iemand geen NEE zegt, dat niet betekent dat diegene dus JA zegt. Vraag daarom altijd of iets oké is. Of de ander het ook wil of leuk vindt. Zonder toestemming ga je over de grens." (boek 4: p. 23). Dit benadrukt het belang van expliciet vragen om toestemming.

Daarnaast wordt het concept van doorlopende toestemming behandeld: "Ook als je eerst 'ja' zegt, mag je daarna nog 'stop' zeggen als je het niet meer leuk vindt. Dat moeten andere mensen respecteren." (boek 1: p. 27). Dit fragment benadrukt dat toestemming een doorlopend proces is en dat iemand altijd van gedachten kan veranderen.

Praktische adviezen voor hulp zoeken

De boeken bieden praktische adviezen voor kinderen, die te maken krijgen met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Een voorbeeld hiervan is: "Praat erover met iemand die je vertrouwt. Samen sta je sterker om te bedenken wat je kunt doen. Als je niemand weet met wie je erover durft te praten, dan kun je ook met de Kindertelefoon bellen." (boek 3: p. 51). Dit fragment biedt kinderen concrete stappen om hulp te zoeken en benadrukt het belang van zelfbescherming.

Interessante afwijkingen:

Naast de algemene boodschap over wederzijdse toestemming en het veroordelen van seksueel grensoverschrijdend gedrag, zijn er ook enkele interessante nuances in de boeken.

Consent in persoonlijke relaties

Een voorbeeld hiervan is: “Flor weet dat zijn lichaam helemaal van hemzelf is en dat hij tegen niemand zomaar ‘ja’ moet zeggen als het over zijn lichaam gaat. Ook niet tegen zijn allerbeste vriendin in de hele wereld.” (boek 1: p. 40). Door het gebruik van een specifiek personage helpt dit kinderen te begrijpen dat grenzen en toestemming altijd belangrijk zijn, ongeacht de relatie.

Gebrek aan specifieke scenario's voor online grensoverschrijdend gedrag

Hoewel de meeste voorbeelden betrekking hebben op fysieke aanrakingen, missen sommige boeken specifieke scenario's, die ingaan op online seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dit is een belangrijk aspect gezien de toenemende digitalisering en het risico op online misbruik.

Variatie in presentatie van consent

In sommige boeken wordt consent gepresenteerd als een eenvoudig “ja” of “nee”, terwijl andere boeken een meer genuanceerde uitleg geven over het voortdurende proces van wederzijdse toestemming. Een voorbeeld hiervan is: “Wanneer je merkt dat iemand probeert aan te geven dat die iets niet wil, stop dat meteen en vraag hoe het met de ander is: ‘Ben je oké?’” (boek 4: p. 27). Dit scenario moedigt kinderen aan om actief te letten op non-verbale signalen van ongemak of terughoudendheid en bevordert een meer empathische benadering van interacties.

Door deze patronen en nuances bieden de geanalyseerde boeken uitgebreide voorlichting voor kinderen over wederzijdse toestemming, het herkennen en melden van seksueel grensoverschrijdend gedrag, en het zoeken van hulp. Alle boeken behandelen dit thema juist met

heel expliciete methoden en scenario's en verschillen hierin weinig. Alleen boek 1 maakt hierbij gebruik van personages.

Thema 3: Lichamelijke integriteit en autonomie

Dit thema behandelt het belang van lichamelijke autonomie, privacy en respect voor het eigen lichaam en dat van anderen. Het omvat ook aspecten van lichaamsontdekking en privacy.

Codes:

1. Lichamelijke autonomie
2. Lichamelijke autonomie: respecteren
3. Lichamelijke autonomie: uitzondering
4. Lichaam ontdekken
5. Privacy: respecteren
6. Privacy: definitie
7. Privacy: gedragsregel

Patroon

In de boeken wordt vaak benadrukt dat lichamelijke autonomie en privacy fundamenteel zijn. Er ligt een sterke nadruk op het respecteren van de persoonlijke grenzen van anderen en het aanmoedigen van jongeren om hun eigen lichaam te ontdekken op een veilige en respectvolle manier.

Respecteren van lichamelijke autonomie

De boeken benadrukken het belang van lichamelijke autonomie met duidelijke boodschappen. Een voorbeeld hiervan is: "Je lichaam is van jou en je lichaam is iets bijzonders. Daar mag alleen jij over beslissen." (boek 3: p. 7). Dit idee wordt verder versterkt in een ander fragment: "Hoe oud of jong je ook bent, jouw lichaam is honderd procent van jou. Niemand heeft

ooit het recht om het te bekijken of aan te raken zonder jouw toestemming. Begrepen?” (boek 5: p. 32). Deze uitspraken benadrukken dat kinderen zelf beslissingen mogen nemen over hun lichaam, wat essentieel is voor het opbouwen van zelfrespect en zelfbescherming.

Het belang van privacy

De boeken leggen ook een duidelijke link tussen lichamelijke autonomie en privacy. Een fragment dat dit illustreert is: “Sommige dingen zijn leuk of fijn om te doen, maar niet met andere mensen erbij. Wacht er even mee tot je alleen bent, bijvoorbeeld: aan je billen, piemel of vagina zitten.” (boek 2: p. 12). Dit helpt kinderen te begrijpen dat hun recht op lichamelijke integriteit ook betekent dat hun eigen en andermans persoonlijke ruimte gerespecteerd moet worden.

Lichaam ontdekken

Het ontdekken van je lichaam wordt in de boeken aangemoedigd, maar altijd binnen veilige en respectvolle grenzen. Een voorbeeld hiervan is: “Ik ben nieuwsgierig naar mijn lijf. En ook naar dat van jou. Maar toch mag ik niet alles zien. Hoe graag ik dat ook wou.” (boek 1: p. 12). Dit fragment valideert de gevoelens en nieuwsgierigheid als een normaal onderdeel van opgroeien, maar maakt ook duidelijk dat er beperkingen zijn aan wat acceptabel is. Het leert kinderen dat iedereen recht heeft op privacy en dat dit gerespecteerd moet worden.

Interessante afwijkingen:

Digitale privacy

Een belangrijk eigentijds aspect van lichamelijke autonomie wordt geïntroduceerd met het concept van digitale privacy. Hierbij worden verschillende scenario's gepresenteerd, bijvoorbeeld: “Niemand - echt níemand - mag jou lichaamsdelen, foto's of filmpjes tonen die jij niet wilt zien.” (boek 1: p. 36). Daarnaast wordt benadrukt dat beelden van jezelf ook onder je eigen controle vallen: “Wat je misschien nog niet wist is dat een beeld van jou, bijvoorbeeld een foto of filmpje

waar jij op staat, óók van jou is. Net zoals je zelf mag beslissen over aanrakingen, mag je dat ook over beelden van jou.” (boek 4: p. 37).

Uitzonderingen op lichamelijke autonomie

Er wordt ook uitgelegd dat er uitzonderingen kunnen zijn op lichamelijke autonomie, zoals in medische situaties. Een voorbeeld van een scenario is: “Romeo hoeft zijn T-shirt natuurlijk niet uit te trekken als iemand dat zomaar vraagt, maar als de dokter wil kijken wat er precies aan de hand is, moet het wel.” (boek 1: p. 40). Dit fragment benadrukt dat er situaties zijn waarin grenzen verschoven kunnen worden voor noodzakelijke redenen. Het gebruik van een personage zorgt voor eenvoudigere zelfprojectie.

Gebrek aan specifieke voorbeelden van lichamelijke autonomie in praktijk

Hoewel er veel algemene uitspraken zijn over het belang van lichamelijke autonomie, missen sommige boeken specifieke, concrete voorbeelden of scenario's waarin deze autonomie in de praktijk wordt gebracht. Dit kan het moeilijker maken voor kinderen om te begrijpen hoe ze deze principes in hun dagelijks leven kunnen toepassen.

Door deze patronen en nuances bieden de geanalyseerde boeken uitgebreide voorlichting voor kinderen over het respecteren van lichamelijke autonomie en privacy. Ze leren niet alleen hun eigen grenzen te herkennen en te beschermen, maar ook die van anderen te respecteren. Tegelijkertijd worden ze aangemoedigd om hun lichaam op een veilige en respectvolle manier te ontdekken, en wordt het belang van privacy, zowel offline als online, benadrukt. Om dit thema over te brengen geven de meeste boeken expliciete uitleg en scenario's, terwijl boek 1 vooral veel speelse scenario's met personages gebruikt en op een impliciete manier lichamelijke autonomie en integriteit behandelt.

Thema 4: Gedragsregels en communicatie

Dit thema omvat richtlijnen en adviezen over hoe te handelen en communiceren in verschillende situaties, vooral in het kader van seksuele interacties. Het bevat ook alternatieve gedragsmogelijkheden en het bespreken van gevoelens.

Codes:

1. Advies: duidelijk communiceren
2. Advies: alternatief gedrag
3. Advies: rationaliseren
4. Advies: grenzen aangeven
5. Gedragsregel
6. Wensen aangeven
7. Voorkeuren verschillen
8. Gevoelens uitspreken

In de boeken wordt veel nadruk gelegd op het geven van duidelijk advies over communicatie en gedrag in verschillende situaties. Het belang van het uitspreken van eigen wensen, voorkeuren en gevoelens wordt benadrukt, wat cruciaal is voor het ontwikkelen van zelfvertrouwen en gezonde relaties.

Advies: duidelijk communiceren

Het belang van zelfverzekerde en heldere communicatie wordt benadrukt met uitspraken als: “Als iemand iets doet wat je niet wilt, dan zeg je: ‘Nee, dat wil ik niet.’ Je hoeft het niet boos te zeggen, maar wel kordaat en duidelijk.” (boek 1: p. 27). Dit fragment leert kinderen om duidelijk en direct te zijn over hun grenzen zonder boos te worden, wat helpt misverstanden te voorkomen en ervoor zorgt dat hun grenzen worden gerespecteerd. Dit bevordert emotionele controle en helpt

kinderen vaardigheden te ontwikkelen voor zelfbescherming en gezonde relaties. Hierdoor worden ze empowered om voor zichzelf op te komen in verschillende situaties.

Advies: alternatief gedrag

Een ander belangrijk advies gaat over het vinden van alternatieve manieren om grenzen aan te geven zonder onbeleefd te lijken: “Het is bijvoorbeeld echt niet onbeleefd om liever geen zoen te geven bij het weggaan. Maar misschien moet je even nadenken over hoe je dan wel ‘dag’ kunt zeggen op een vriendelijke manier.” (boek 1: p. 34). Dit scenario leert kinderen dat ze hun grenzen kunnen aangeven zonder zich schuldig te voelen en moedigt hen aan om alternatieve manieren van communicatie en interactie te bedenken.

Advies: rationaliseren

Het nadenken over de mogelijke gevolgen van keuzes wordt benadrukt met: “Soms is ja zeggen leuk, maar niet verstandig. Denk eerst goed na. Zeg geen ja, maar juist nee.” (boek 2: p. 8). Dit advies moedigt kinderen aan om verstandige beslissingen te nemen, ook als dat betekent dat ze nee moeten zeggen in plaats van ja.

Gedragsregel

Veilige en gelijkwaardige interacties, vooral bij fysieke spelletjes, worden benadrukt met: “Maar als je spelletjes met aanrakingen speelt, zijn er enkele regels: Je speelt zulke spelletjes alleen met kinderen die ongeveer even oud, sterk en slim zijn als jij.” (boek 1: p. 32). Dit helpt kinderen begrijpen dat gelijkwaardigheid in leeftijd, kracht en intelligentie belangrijk is om ervoor te zorgen dat niemand zich ongemakkelijk of overweldigd voelt in fysieke spelletjes.

Voorkeuren verschillen

Het belang van empathie en het erkennen dat iedereen unieke gedachten, gevoelens en meningen heeft, wordt benadrukt met: “Je moet er wel rekening mee houden dat wat jij denkt,

voelt en vindt soms anders is dan wat iemand anders denkt, voelt en vindt.” (boek 1: p. 25). Dit bevordert wederzijds begrip en respectvolle interacties.

Gevoelens uitspreken

Het normaliseren van de moeilijkheden, die kinderen kunnen ervaren bij het communiceren, en het belang van doorzetten en proberen om beter te worden in deze vaardigheden, wordt benadrukt met: “Goed met elkaar praten en naar elkaar luisteren is misschien wel het moeilijkste wat er is!” (boek 3: p. 5). Dit moedigt kinderen aan om door te zetten ondanks de uitdagingen.

Interessante afwijkingen:

Naast deze patronen zijn er enkele interessante nuances en afwijkingen in de boeken:

Weinig diepgang in alternatieve gedragsmogelijkheden

Hoewel de boeken suggereren dat alternatief gedrag een optie is, ontbreekt het aan gedetailleerde voorbeelden en concrete strategieën voor specifieke situaties. Hierdoor kan het voor kinderen moeilijk zijn om deze adviezen in de praktijk te brengen.

Tekort aan contextuele variaties in communicatie

Er wordt niet genoeg aandacht besteed aan hoe communicatie en gedragsregels kunnen variëren afhankelijk van de context, zoals culturele verschillen, leeftijdsgroepen en sociale situaties. Het begrijpen van deze variaties is belangrijk voor het effectief handelen in verschillende sociale omgevingen.

Door deze patronen en nuances in de scenario's bieden de reeks boeken uitgebreide en praktische adviezen voor kinderen over hoe ze duidelijk en effectief kunnen communiceren. Ze leren niet alleen hun eigen wensen en grenzen uit te spreken, maar ook hoe ze empathie kunnen

tonen en de gevoelens van anderen kunnen respecteren. Hierdoor worden kinderen beter voorbereid op het aangaan van gezonde en respectvolle relaties in verschillende situaties.

Conclusie

Aan de hand van de resultaten kunnen de hoofdvraag en twee deelvragen beantwoord worden. De hoofdvraag luidde als volgt: ‘Hoe worden de gevoelige onderwerpen seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent behandeld in seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen tot en met 12 jaar?’ en de deelvragen in dit onderzoek waren de volgende:

- ‘Welke thema’s komen in de geanalyseerde boeken naar voren in relatie tot seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent?’
- ‘Hoe worden via personages en scenario's voorbeelden van de thema’s seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent gepresenteerd in de tekst?’

Uit de analyse van de vijf seksuele voorlichtingsboeken zijn vier centrale thema's naar voren gekomen, die een breed scala aan aspecten van seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent behandelen. Deze thema’s bieden een uitgebreid kader voor het begrijpen van hoe deze gevoelige kwesties aan kinderen worden uitgelegd via o.a. personages en scenario’s:

Thema 1: grenzen aangeven

De boeken benadrukken het belang van duidelijke communicatie over grenzen, zowel verbaal als fysiek. Ze leren kinderen hun eigen grenzen aan te voelen en die van anderen te respecteren. De boeken gebruiken personages en scenario's om zowel goede als slechte voorbeelden van grensoverschrijding te illustreren.

Thema 2: seksuele grensoverschrijding, consent en hulpverlening

De boeken definiëren seksueel grensoverschrijdend gedrag met voorbeelden van scenario’s van ongewenste aanrakingen, seksuele intimidatie en dwang. Ook benadrukken ze het belang van

wederzijdse toestemming in alle interacties. Ze bieden kinderen concrete stappen en adviezen voor het omgaan met ongewenste seksuele ervaringen en het zoeken van hulp.

Thema 3: lichamelijke integriteit en autonomie:

De boeken leren kinderen dat hun lichaam van hen is en dat zij het recht hebben om te beslissen wat er mee gebeurt, wat essentieel is voor het opbouwen van zelfrespect en zelfbescherming. Het belang van privacy en het respecteren van andermans persoonlijke ruimte wordt eveneens benadrukt in sommige boeken met voorbeelden van specifieke scenario's.

Thema 4: Gedragsregels en communicatie

Dit thema benadrukt het belang van duidelijke communicatie, het uitspreken van eigen wensen en gevoelens en het vinden van alternatieve manieren om grenzen aan te geven zonder onbeleefd te lijken.

Personages en scenario's

Er wordt in alle boeken regelmatig gebruikgemaakt van positieve en negatieve rolmodellen via personages, waarmee de boeken kinderen concrete voorbeelden tonen van de gevolgen van goede en foute keuzes in relatie tot grenzen en consent. Dit helpt hen om te begrijpen hoe hun eigen acties anderen kunnen beïnvloeden en inspireert hen om verantwoordelijke keuzes te maken. Door realistische scenario's te presenteren, illustreren de boeken hoe consent op een respectvolle en duidelijke manier kan worden gevraagd en gegeven in verschillende alledaagse situaties. Dit helpt jongeren om zich te identificeren met de personages en om te leren hoe ze in vergelijkbare situaties kunnen handelen. Door middel van dialogen tussen personages, modelleren boeken gesprekken over grenzen en consent. Dit normaliseert het bespreken van deze onderwerpen.

Kortom, de seksuele voorlichtingsboeken belichten een aantal belangrijke thema's rondom de gevoelige onderwerpen seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent. Deze thema's worden

op een duidelijke en empathische manier gepresenteerd via personages en scenario's, waardoor kinderen niet alleen de theorie begrijpen, maar ook kunnen leren hoe ze deze in de praktijk kunnen toepassen. Echter, er is ruimte voor verbetering, vooral wat betreft de representatie van online grensoverschrijdend gedrag en het bieden van meer concrete voorbeelden van hoe kinderen deze concepten in hun dagelijks leven kunnen toepassen.

Discussie

Resultaten interpreteren

De bevindingen van deze studie bevestigen dat seksuele voorlichtingsboeken belangrijke thema's zoals seksueel grensoverschrijdend gedrag, consent en lichamelijke integriteit op een begrijpelijke manier aan kinderen presenteren. De verschillende creatieve benaderingen in de boeken zorgen elk weer voor een unieke manier om de complexe onderwerpen begrijpelijk en toegankelijk te maken voor kinderen, waardoor hun vaardigheden in communicatie en zelfbewustzijn kunnen worden versterkt. Door gebruik te maken van personages en scenario's maken deze boeken abstracte concepten tastbaar en toepasbaar voor jonge lezers. Dit sluit aan bij bestaande literatuur, die het belang van interactieve en scenario-gebaseerde leermethoden benadrukt voor het begrip van complexe sociale normen (Bandura, 1985; Valkenburg & Peter, 2013).

Net zoals de boeken de nadruk leggen op duidelijke communicatie van grenzen, benadrukt het onderzoek van Kröger et al. (2022) het belang van dialoog en communicatie om seksuele grensoverschrijdingen te voorkomen. Het benadrukt dat duidelijke richtlijnen en gesprekken over consent en seksuele grensoverschrijding essentieel zijn voor een veilige omgeving, waarbij open communicatie en het bespreken van grenzen cruciaal is voor het waarborgen van veiligheid (Kröger et al., 2022). In de boeken worden gedragsregels en communicatie adviezen gegeven om

kinderen te helpen hun wensen en grenzen duidelijk en zelfverzekerd uit te spreken. Dit kan bijdragen aan de empowerment van kinderen (Naezer et al., 2017). Het theoretisch kader benadrukt dat seksuele voorlichting jongeren kan helpen om gezonde seksuele keuzes te maken, misverstanden te voorkomen en seksueel geweld tegen te gaan. Het aanleren van consent als een actief, vrijwillig en wederzijds proces speelt hierbij een centrale rol. Goede zelfeffectiviteit en communicatieve vaardigheden zijn essentieel voor het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en het bevorderen van veilige seksuele praktijken (Sionéan et al., 2002; Widman et al., 2014)). De boeken benadrukken het belang van assertieve communicatie van grenzen, gebruikmakend van personages als voorbeelden. Door het tonen van personages, die duidelijk grenzen aangeven en actie ondernemen, kan dit aanmoedigen om in te grijpen bij seksuele aanrandingen (Hust et al., 2013). Ook leren de boeken kinderen over lichamelijke autonomie en integriteit, wat cruciaal is voor zelfrespect en zelfbescherming. Dit komt overeen met onderzoek dat aantoont dat het belang van lichamelijke autonomie en zelfbescherming kunnen worden benadrukt door het tonen van slachtoffers, die hun rechten en grenzen kennen en verdedigen (Hust et al., 2013).

Zwakke punten

Door de beperkte steekproef van geanalyseerde boeken, is het mogelijk dat niet alle relevante thema's en concepten worden vastgelegd, wat de representativiteit van de bevindingen beperkt. De selectie van boeken was beperkt tot de bibliotheken in de provincie Groningen. Dit kan hebben geleid tot een gebrek aan volledigheid en diversiteit in de geanalyseerde literatuur. Ondanks het gebruik van een codeboom, kan er nog steeds een mate van subjectiviteit aanwezig zijn in de interpretatie van teksten en scenario's, wat de validiteit van de conclusies kan verminderen. De steekproef, die de andere onderzoeker heeft gecodeerd, was mogelijk te klein,

waardoor andere onderzoekers daardoor verschillende conclusies zouden kunnen trekken uit dezelfde passages, wat vraagtekens zet bij de betrouwbaarheid van de bevindingen. De analyse richtte zich voornamelijk op geschreven inhoud en scenario's, terwijl interactieve elementen zoals illustraties, die ook een belangrijke rol kunnen spelen in seksuele voorlichting, mogelijk onderbelicht blijven. Deze focus kan leiden tot een beperkt begrip van hoe visuele en interactieve componenten bijdragen aan de effectiviteit van voorlichtingsboeken. Een andere belangrijke beperking is de variatie in de culturele context waarin de boeken worden gebruikt. Wat in de ene cultuur als acceptabel wordt beschouwd, kan in een andere cultuur als ongepast worden gezien. Dit kan de effectiviteit van de boeken in bepaalde omgevingen beperken, wat ten koste van de externe validiteit gaat.

Sterke punten

Het onderzoek richt zich op een cruciaal onderwerp gezien de groeiende aandacht voor seksuele voorlichting en de noodzaak om kinderen bewust te maken van de concepten consent en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dit draagt bij aan de ontwikkeling van een veilige en respectvolle samenleving. Hoewel de boeken steekproef wat minpunten heeft, zijn er ook pluspunten: doordat de geselecteerde boeken niet uitsluitend gericht zijn op de thema's consent en seksueel grensoverschrijdend gedrag, was het mogelijk om te zien hoe deze onderwerpen geïntegreerd worden in algemenere seksuele voorlichtingsboeken. Door gebruik te maken van boeken, die beschikbaar zijn in openbare bibliotheken, is het onderzoek mogelijk relevant voor een breder publiek. Dit verhoogt de toegankelijkheid en praktische toepasbaarheid van de bevindingen voor ouders en opvoeders. De methodische aanpak bij het opstellen en aanpassen van de codeboom heeft gezorgd voor consistentie en diepgang in de data-analyse. Dit heeft geleid tot robuuste en betrouwbare identificatie van patronen en thema's. Het gebruik van een kwalitatief

onderzoeksdesign, specifiek inductieve en deductieve inhoudsanalyse, heeft het mogelijk gemaakt om systematisch en objectief de inhoud van de voorlichtingsboeken te onderzoeken. Het gebruik van een codeboom in dit onderzoek heeft de betrouwbaarheid en validiteit verhoogd op verschillende manieren. Het biedt een systematisch en consistent raamwerk voor het analyseren van kwalitatieve data. Dit zorgt ervoor dat verschillende onderzoekers dezelfde data op een vergelijkbare manier kunnen interpreteren, wat de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid verhoogt. Door het coderen van gegevens met behulp van een gestandaardiseerde set codes, kunnen onderzoekers patronen en thema's objectiever identificeren, wat de validiteit van de resultaten versterkt. Daarnaast zorgt de codeboom ervoor dat de analyse transparant en reproduceerbaar is. Andere onderzoekers kunnen de methode volgen en dezelfde resultaten verkrijgen, wat bijdraagt aan de replicatie van het onderzoek. Dit vermindert de kans op subjectieve interpretaties en bias.

Implicaties

De resultaten van het onderzoek kunnen leiden tot concrete aanbevelingen voor auteurs en uitgevers van voorlichtingsboeken, wat de kwaliteit van seksuele voorlichting kan verbeteren. De boeken omvatten een breed scala aan scenario's en personages, die verschillende contexten en perspectieven belichten, wat een grote inspiratiebron voor auteurs kan zijn. Daarnaast biedt het onderzoek inzicht in welke onderwerpen nog onderbelicht zijn, zoals bijvoorbeeld online seksueel grensoverschrijdend gedrag, wat een inclusieve benadering van seksuele voorlichting bevordert. Bovendien draagt het onderzoek bij aan de wetenschappelijke literatuur door nieuwe inzichten te bieden in hoe seksuele voorlichtingsboeken verschillende thema's benaderen, wat toekomstige onderzoeken kan inspireren en richting geven.

Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

Toekomstig onderzoek zou een grotere en meer diverse steekproef van voorlichtingsboeken moeten analyseren om een breder scala aan benaderingen en thema's vast te leggen en voor een grotere representativiteit te zorgen. Dit zou helpen om een completer beeld te krijgen van hoe verschillende boeken de onderwerpen seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent behandelen. Daarnaast zou het nuttig zijn om de effectiviteit van deze boeken empirisch te onderzoeken. Dit kan bijvoorbeeld worden gedaan door pre- en posttests bij kinderen af te nemen, die de boeken hebben gelezen. Op deze manier kan worden vastgesteld hoeveel de kinderen hebben geleerd en hoe hun gedrag is veranderd na het lezen van de boeken. Vergelijkende studies tussen verschillende landen en culturen kunnen ook waardevolle inzichten bieden. Door te onderzoeken hoe seksuele voorlichting in diverse contexten wordt benaderd, kunnen best practices worden geïdentificeerd en mogelijk wereldwijd worden toegepast. Daarnaast is het betrekken van feedback van kinderen, ouders en leerkrachten essentieel. Hun input kan helpen om te begrijpen hoe de boeken in de praktijk worden ontvangen en gebruikt, en wat verbeterd kan worden om de effectiviteit van seksuele voorlichting verder te verhogen.

Al met al biedt dit onderzoek naar seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen waardevolle inzichten in hoe de gevoelige onderwerpen seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent worden behandeld. Hoewel het onderzoek sterke punten heeft, zoals de maatschappelijke relevantie en diepgaande inhoudsanalyse, zijn er ook beperkingen zoals representativiteit en subjectiviteit. Toekomstig onderzoek kan deze zwakke punten aanpakken door een grotere steekproef te gebruiken, empirische gegevens te betrekken, internationale vergelijkingen te maken, en feedback van gebruikers te integreren. We weten nu dat de concepten seksueel grensoverschrijdend gedrag en consent in seksuele voorlichtingsboeken voor kinderen worden

behandeld met verschillende benaderingen, zowel impliciet als expliciet. Boeken gebruiken vaak personages en realistische scenario's om kinderen concrete voorbeelden te tonen van respectvol gedrag en grensoverschrijdend gedrag. Wellicht zouden we voortaan meer aandacht moeten besteden aan de consistentie en diepgang waarmee deze concepten worden behandeld in educatieve boeken. Het is belangrijk om ervoor te zorgen dat alle boeken een evenwichtige en genuanceerde benadering hanteren, die zowel de complexiteit van consent als de diverse situaties waarin grensoverschrijdend gedrag kan voorkomen, adequaat weergeeft.

Referentielijst

- Anyadike-Danes, N., Reynolds, M., Armour, C., & Lagdon, S. (2024). Defining and Measuring Sexual Consent within the Context of University Students' Unwanted and Nonconsensual Sexual Experiences: A Systematic Literature Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(1), 231-245. <https://doi.org/10.1177/15248380221147558>
- Bandura, A. (1985). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. <https://ci.nii.ac.jp/ncid/BA00746561>
- Bandura, A., Freeman, W. H., & Lightsey, R. (1999). Self-Efficacy: the exercise of control. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 13(2), 158–166. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.13.2.158>
- Basile, K. C., & Smith, S. G. (2011). Sexual Violence Victimization of Women: Prevalence, Characteristics, and the Role of Public Health and Prevention. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 5(5), 407–417. <https://doi.org/10.1177/1559827611409512>
- Beres, M. A. (2014). Rethinking the concept of consent for anti-sexual violence activism and education. *Feminism & Psychology*, 24(3), 373–389. <https://doi.org/10.1177/0959353514539652>
- Burton, O., Rawstorne, P., Watchirs-Smith, L., Nathan, S., & Carter, A. (2021). Teaching sexual consent to young people in education settings: a narrative systematic review. *Sex Education*, 23(1), 18–34. <https://doi.org/10.1080/14681811.2021.2018676>
- Cutajar, M. C., Mullen, P. E., Ogloff, J. R., Thomas, S. D., Wells, D. L., & Spataro, J. (2010). Psychopathology in a large cohort of sexually abused children followed up to 43 years. *Child Abuse & Neglect*, 34(11), 813–822. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2010.04.004>

- De Graaf, H., & Vermey, K. (2024). *Seks onder je 25e*. Rutgers/Soa Aids Nederland.
<https://doi.org/10.60116/sov3klowq3>
- Emmerink, P. M., van den Eijnden, R. J., Vanwesenbeeck, I., & Ter Bogt, T. F. (2016). The Relationship Between Endorsement of the Sexual Double Standard and Sexual Cognitions and Emotions. *Sex roles*, 75(7), 363–376. <https://doi.org/10.1007/s11199-016-0616-z>
- Hollis, V. et al (2022). Children and young people's views on learning about relationships, sex, and sexuality: a narrative review of UK literature. London: NSPCC. [Children and young people's views on learning about on learning about sex and relationships | NSPCC Learning](https://www.nspcc.org.uk/learning/children-and-young-peoples-views-on-learning-about-relationships-sex-and-sexuality/)
- Hust, S. J. T., Marett, E. G., Lei, M., Chang, H., Ren, C., McNab, A. L., & Adams, P. M. (2013). Health promotion messages in entertainment media: crime drama viewership and intentions to intervene in a sexual assault situation. *Journal of Health Communication*, 18(1), 105–123. <https://doi.org/10.1080/10810730.2012.688241>
- Klapwijk, E. T., & Crone, E. A. (2019). De ontwikkeling van het sociale brein: meer begrip van sociale en antisociale trajecten. *Neuropraxis*, 23(5), 101–106.
<https://doi.org/10.1007/s12474-019-00232-4>
- Kim, E. J., Park, B., Kim, S. K., Park, M. J., Lee, J. Y., Jo, A. R., Kim, M. J., & Shin, H. N. (2023). A Meta-Analysis of the Effects of Comprehensive Sexuality Education Programs on Children and Adolescents. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, 11(18), 2511.
<https://doi.org/10.3390/healthcare11182511>
- Kirby, Douglas. (2001). Emerging Answers: Research Findings on Programs To Reduce Teen Pregnancy. The National Campaign to Prevent Teen Pregnancy. 32.

<https://doi.org/10.1080/19325037.2001.10603497>

Kohler, P. K., Manhart, L. E., & Lafferty, W. E. (2008). Abstinence-only and comprehensive sex education and the initiation of sexual activity and teen pregnancy. *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 42(4), 344–351. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.08.026>

Kröger, C., Van Baarle, E., Widdershoven, G., Bal, R., & Weenink, J. (2022). Combining rules and dialogue: exploring stakeholder perspectives on preventing sexual boundary violations in mental health and disability care organizations. *BMC Medical Ethics*, 23(1). <https://doi.org/10.1186/s12910-022-00786-9>

Kuhn, K. E., Rausch, C. M., McCarty, T. G., Montgomery, S. E., & Rule, A. C. (2015). Utilizing nonfiction texts to enhance reading comprehension and vocabulary in primary grades. *Early Childhood Education Journal*, 45(2), 285–296. <https://doi.org/10.1007/s10643-015-0763-9>

Kunst, J. R., Bailey, A., Prendergast, C., & Gundersen, A. (2018). Sexism, rape myths and feminist identification explain gender differences in attitudes toward the #metoo social media campaign in two countries. *Media Psychology*, 22(5), 818–843. <https://doi.org/10.1080/15213269.2018.1532300>

Lameiras-Fernández, M., Martínez-Román, R., Carrera-Fernández, M. V., & Rodríguez-Castro, Y. (2021). Sex Education in the spotlight: What is working? Systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health/International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2555. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052555>

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2023). *Prevalentiemonitor Huiselijk Geweld en Seksueel Grensoverschrijdend gedrag 2022*. Rapport Rijksoverheid.

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/01/13/bijlage-3-prevalentiemonitor-huiselijk-geweld-en-seksueel-grensoverschrijdend-gedrag-2022>

Naezer, M., Rommes, E., & Jansen, W. (2017). Empowerment door seksuele voorlichting? Een heroverweging van paradoxaal beleid. *Seksuele voorlichting*, *17*(6), 712-728.

<https://doi.org/10.1080/14681811.2017.1362633>

Ogloff, J., Cutajar, M., Mann, E., & Mullen, P. (2012). *Child sexual abuse and subsequent offending and victimisation: A 45 year follow-up study*. <https://doi.org/10.52922/ti251190>

Papalia, N., Mann, E., & Ogloff, J. R. P. (2021). Child Sexual Abuse and Risk of Revictimization: Impact of Child Demographics, Sexual Abuse Characteristics, and Psychiatric Disorders. *Child Maltreatment*, *26*(1), 74-86.

<https://doi.org/10.1177/1077559520932665>

Papalia, N. L., Luebbers, S., Ogloff, J. R., Cutajar, M., Mullen, P. E., & Mann, E. (2017). Further victimization of child sexual abuse victims: A latent class typology of re-victimization trajectories. *Child Abuse & Neglect*, *66*, 112–129.

<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.02.040>

Pereda, N., Guilera, G., Forns, M., & Gómez-Benito, J. (2009). The international epidemiology of child sexual abuse: A continuation of Finkelhor (1994). *Child Abuse & Neglect*, *33*(6), 331–342. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.07.007>

Santelli, J. S., Kantor, L. M., Grilo, S. A., Speizer, I. S., Lindberg, L. D., Heitel, J., Schalet, A. T., Lyon, M. E., Mason-Jones, A. J., McGovern, T., Heck, C. J., Rogers, J., & Ott, M. A. (2017). Abstinence-Only-Until-Marriage: An Updated review of U.S. policies and

- programs and their impact. *Journal of Adolescent Health*, 61(3), 273–280.
<https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2017.05.031>
- Silva, M. (2002). The effectiveness of school-based sex education programs in the promotion of abstinent behavior: a meta-analysis, *Health Education Research*, Volume 17, Issue 4, Pages 471–481, <https://doi.org/10.1093/her/17.4.471>
- Sionéan, C., DiClemente, R. J., Wingood, G. M., Crosby, R., Cobb, B. K., Harrington, K., Davies, S. L., Hook, E. W. III, & Oh, M. K. (2002). Psychosocial and behavioral correlates of refusing unwanted sex among African-American adolescent females. *Journal of Adolescent Health*, 30(1), 55–63. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(01\)00318-4](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(01)00318-4)
- Smit, K., Cense, M., & De Graaf, H. (2022). *Waar ligt de grens?*. Utrecht: Rutgers.
https://rutgers.nl/wp-content/uploads/2023/01/Waar-ligt-de-grens_rapport_13-januari-2023.pdf
- Stoltenborgh, M., van IJzendoorn, M. H., Euser, E. M., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). A Global Perspective on Child Sexual Abuse: Meta-Analysis of Prevalence Around the World. *Child Maltreatment*, 16(2), 79-101. <https://doi.org/10.1177/1077559511403920>
- Strouse, G. A., Nyhout, A., & Ganea, P. A. (2018). The Role of Book Features in Young Children’s Transfer of Information from Picture Books to Real-World Contexts. *Frontiers in Psychology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00050>
- UN-AIDS, UNESCO, UNFPA, UNICEF, UN Women. (2018). *International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach*. UNESCO Publishing.
<https://doi.org/10.54675/UQRM6395>

Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2013). The differential susceptibility to media Effects model. *Journal of Communication*, 63(2), 221–243. <https://doi.org/10.1111/jcom.12024>

Widman, L., Noar, S. M., Choukas-Bradley, S., & Francis, D. B. (2014). Adolescent sexual health communication and condom use: a meta-analysis. *Health psychology : official journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, 33(10), 1113–1124. <https://doi.org/10.1037/hea0000112>

Yapp, E. J., & Quayle, E. (2018). A systematic review of the association between rape myth acceptance and male-on-female sexual violence. *Aggression and Violent Behavior*, 41, 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.05.002>

Boekenlijst

Boucher, F. (2015). *De waarheid en niets anders dan de waarheid over jongens en meisjes*. Lannoo

Depoorter, N., & Jorna, H. (2023). *Ik zeg nee en da's oké*. Clavis Uitgeverij.

Oud, P. (2020), *Ja & nee gevoelens*. Clavis Uitgeverij

Van der Doef, S. *Ben jij ook op mij?: een boek over seks, voor kinderen*(2015). Ploegstra.

Van der Goes, P., & Middelburg, K. (2023). *Maar hoe dan? - Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen*. Ploegstra.

Bijlagen

Codes met bijbehorende fragmenten

Boek 1: 'Ik zeg nee en da's oké'

Auteur: Nathalie Depoorter

Illustrator: H el ene Jorna

Clavis Uitgeverij, Hasselt - Alkmaar - New York (2023)

ISBN 978 90 448 4115 2

Aantal bladzijden: 42

Voor kinderen vanaf 5 jaar.

Dit boek kwam tot stand in samenwerking met SENSOA en Rutgers Expertisecentrum Seksualiteit.

Code	Fragment	Bladzijde
	HOOFDSTUK 'STOP' IS 'STOP'	
Gedragsregel	Als iemand 'stop' of 'hou op' zegt, dan doe je dat meteen. Het is nóg beter om vooraf af te spreken wat mag en wat niet.	3
Grenzen: aangeven: verbaal	'Stop!' roept Yasmin	4
Grenzen: aangeven: fysiek	Dan geeft Yasmin Romeo een harde duw	4
Grenzen: aangeven: verbaal	Romeo schrikt en houdt meteen op met kietelen. 'Au!' zegt hij beteuterd. 'Wat doe jij nu?'	4
Grenzen: aangeven: verbaal	'Nee,' antwoord Yasmin, 'wat doe jij nu? Ik zei "stop, hou op". En "stop" is "stop".	4
Gedragsregel Grenzen aangeven: verbaal	Neen is neen En stop is stop Als je dat zegt Dan hou ik op	4
	HOOFDSTUK '�EEN STEENTJE IN JE NEUS'	
Grenzen: aangeven: verbaal	Dat wil Flor niet. 'Het m�oet,' zegt Molly. Flor aarzelt. 'Nee,' zegt hij dan. 'Je mag écht geen steentje in mijn neus stoppen.'	6

Advies Grenzen: aangeven: verbaal	Als iemand zegt: ‘Je móét dat doen, want anders ben je stom!’ Dan zeg je toch gewoon terug: ‘Wie doet hier nu echt dom?’	6
	HOOFDSTUK ‘EEN KUS VOOR TANTE JEANNE’	
Gedragregel Grenzen: aangeven: non-verbaal	Je hoeft niemand te knuffelen of kussen als je dat zelf niet wilt. Er zijn ook andere manieren om te laten zien dat je beleefd, lief of dankbaar bent.	7
Grenzen aangeven: verbaal	Maar daar heeft Flor geen zin in. Een oma-tante die hij helemaal niet kent, die gaat hij toch niet kussen? ‘Nee,’ zegt hij stil en hij kleurt helemaal rood.	8
Advies: alternatief gedrag	Gelukkig heeft papa het meteen begrepen. ‘O,’ lacht hij. ‘Mijn tante Jeanne is he-le-maal mee met haar tijd, hoor! Ze wil vast liever een coole high five dan zo’n ouderwetse kus.’	8
Grenzen aangeven: verbaal	Die tante ken ik echt niet goed, ik geef haar heus geen zoen, maar als ik iemand heel graag zie, krijgt die er twee miljoen.	8
	HOOFDSTUK BORSTJES KIJKEN	
Consent geven	‘Ik kan je borsten zien,’ giechelt Flor. Mama moet ook lachen. ‘Dat geeft niet, hoor. Jij mag mijn borsten best zien.’	11
Gedragregel	Jij kiest zelf wie jou bloot mag zien. Tenminste, als de ander het ook oké vindt om jou bloot te zien.	12
Grenzen: aangeven: verbaal	‘Maar dat wil jij toch niet? Dat iemand je borsten ziet?’	12
Consent: verklaring	‘Dat klopt, maar jij bent mijn kind. Dat is anders,’ zegt mama.	12
Lichaam ontdekken Grenzen: respecteren Respecteren: privacy Lichamelijke autonomie: respecteren	Ik ben nieuwsgierig naar mijn lijf En ook naar dat van jou Maar toch mag ik niet alles zien Hoe graag ik dat ook wou	12
	HOOFDSTUK IN JE BLOOTJE DE ZEE IN	
Grenzen overschrijden	‘Bloot is niet vies als niemand er expres op let, maar	14

	het is wél vies als iemand er wél expres op let zonder dat jij dat wilt.’	
Respecteren: privacy Lichamelijke autonomie: respecteren	Jouw blote lijf is echt niet vies Het is juist heel normaal Maar dat je het niet steeds laat zien Dat snap ik helemaal	14
	HOOFDSTUK BUIKPIJN	
Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Als je je slecht voelt of als er iets vervelends is gebeurd, dan doet het deugd om erover te praten. Misschien is je probleem niet meteen opgelost, maar je weet wel dat je niet alleen bent en dat iemand wil helpen.	21
Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Dat jij soms een geheimpje hebt Dat kan ik echt wel snappen Maar als je denkt: het voelt niet goed Dan moet je ‘t heus verklappen	22
	HOOFDSTUK PRIVÉ IS FLAUW	
Grenzen: respecteren Grenzen: communiceren	Nieuwsgierig zijn is goed en op de meeste vragen krijg je dan ook meteen een antwoord. Maar soms vindt een ander jouw vraag té persoonlijk en dan antwoordt die liever niet.	23
Grenzen aangeven: verbaal	““Privé” betekent dat het iets van mij is en dat ik er niet over wil praten.’	24
Grenzen: respecteren Privacy: respecteren	Jij mag mij alles vragen Maar als ik iets niet zeggen wil Kun jij dat ook verdragen?	24
	HOOFDSTUK IEDEREEN IS ANDERS	
Voorkeuren verschillen	Sommige mensen geven graag kusjes en andere houden het liever bij een high five.	25
Voorkeuren verschillen Grenzen: respecteren	Je moet er wel rekening mee houden dat wat jij denkt, voelt en vindt soms anders is dan wat iemand anders denkt, voelt en vindt.	25
Grenzen: respecteren Voorkeuren: verschillen	Vind jij het heerlijk om gekieteld te worden, maar je papa niet? Als je dat weet, heb je daar respect voor en kietel je hem dus niet.	25

Grenzen: respecteren	Wil jij gezellig dicht bij elkaar slapen als je vriendje komt logeren, maar wil hij liever in een apart bed? O, wat sneu voor jou! Maar ook daar moet je respect voor hebben.	26
Grenzen: respecteren Wensen aangeven	Rustig maar: al die andere mensen moeten jou natuurlijk ook respecteren! Jij mag net zo goed zeggen wat je leuk vindt en wat niet. Andere kinderen én grote mensen moeten daar respect voor hebben.	26
HOOFDSTUK IK ZEG NEE EN DA'S OKÉ		
Advies: grenzen aangeven Advies: duidelijk communiceren	'NEE' ZEGGEN Als iemand iets doet wat je niet wilt, dan zeg je: 'Nee, dat wil ik niet.' Je hoeft het niet boos te zeggen, maar wel kordaat en duidelijk.	27
Gedragsregel	Soms zeg jij 'nee' en zegt je mama, papa, juf of meester toch 'ja'. Grote mensen weten over sommige dingen namelijk al net een beetje meer dan jij. Zij weten soms beter wat er goed of slecht voor je is, of wat er gevaarlijk of veilig is.	27
Grenzen: aangeven: verbaal Grenzen: respecteren Grenzen: verandering Advies: openbaren van onprettige gebeurtenissen	'STOP' ZEGGEN Ook als je eerst 'ja' zegt, mag je daarna nog 'stop' zeggen als je het niet meer leuk vindt. Dat moeten andere mensen respecteren. Ze moeten dan inderdaad stoppen. Als ze dat niet doen, mag je dat tegen iemand zeggen. Dat is niet 'klikken'.	27
Advies: duidelijk communiceren Advies: grenzen aangeven Grenzen: eigen aanvoelen	Je kunt beter niet te lang wachten om 'stop' te zeggen. Zodra iets voor jou niet meer leuk is, is het ook niet meer leuk. Dat kun jij het allerbeste zelf voelen en daar hoeft niemand anders zich mee te bemoeien. 'Nee' is 'nee' en 'stop' is 'stop'. Duidelijk, toch?	28
Gedragsregel Advies: duidelijk communiceren	VOORAF AFSPRAKEN MAKEN Bij elk spel horen regels en afspraken. Die maak je het best vóóordat je begint te spelen. Je doet dat door aan elkaar te vragen wat je wel en niet leuk vindt, wat je wel en niet wilt doen.	28
Interactieve uitleg: grenzen aangeven	EVEN CHECKEN OF JE HET GOED BEGREPEN HEBT! Als je een spelletje niet (meer) leuk vindt, moet je het dan toch maar even verdragen omdat de andere	28

	persoon anders verdrietig of boos is?	
Interactief advies: grenzen	Als iemand ‘nee’ of ‘stop’ zegt, maar jij heel graag verder wilt spelen, wat doe je dan?	28
	HOOFDSTUK NIEUWSGIERIG	
Gedragsregel	Maar als je spelletjes met aanrakingen speelt, zijn er enkele regels: <ul style="list-style-type: none"> • Je speelt zulke spelletjes alleen met kinderen die ongeveer even oud, sterk en slim zijn als jij 	32
Grenzen: respecteren Gevoelens uitspreken Gedragsregel	<ul style="list-style-type: none"> • Je doet niets wat de ander niet leuk vindt en je zegt het zelf ook als jij iets niet leuk vindt. 	32
Lichamelijke autonomie: respecteren Gedragsregel	<ul style="list-style-type: none"> • Je doet elkaar geen pijn en je stopt geen dingen in mensen, zoals het steentje in Floors neus. 	32
Grenzen aangeven: verbaal	<ul style="list-style-type: none"> • ‘Stop ‘ is ‘stop’ en ‘nee’ is ‘nee’. 	32
Grenzen: aangeven	Misschien dacht jij toen: Nee! Dat vind ik helemaal niet leuk. Wel, dat is ook prima.	33
Lichamelijke autonomie: respecteren Gedragsregel Grenzen aangeven	Jouw lichaam is alleen van jou en jij kiest helemaal zelf wie jou wanneer mag aanraken en hoe.	34
Advies: alternatief gedrag	Het is bijvoorbeeld echt niet onbeleefd om liever geen zoen te geven bij het weggaan. Maar misschien moet je even nadenken over hoe je dan wel ‘dag’ kunt zeggen op een vriendelijke manier.	34
	HOOFDSTUK: GROTE EN KLEINE GEHEIMEN	
Ongepast gedrag Gedragsregel	Niemand - echt níemand - mag jou lichaamsdelen, foto's of filmpjes tonen die jij niet wilt zien.	36
Gedragsregel Lichamelijke autonomie: respecteren Grenzen aangeven	Ook mag niemand je dwingen om dingen met je lichaam te doen die jij niet wilt doen.	36

Advies: grenzen aangeven Seksueel grensoverschrijdend gedrag: voorbeeld Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Als een volwassene of een groter of sterker kind jou wil aanraken op plaatsen waar jij het niet wilt (je billen, spleetje of piemel, bijvoorbeeld), is dat ook nooit oké. Zo'n 'geheim' moet je niet voor jezelf houden. Ook niet als de ander jou bang maakt of zegt dat er enge dingen gebeuren als je het doorvertelt. Ga naar een volwassene die je vertrouwt en vertelt wat er aan de hand is. Je bent niet alleen en er is altijd iemand die je kan helpen.	36
Grenzen aangeven: verbaal	Maar ik zeg 'nee' en ik zeg 'stop' Als ik iets niet leuk vind	37
Lichamelijke autonomie	Dan is dat hele lijf Van mij en echt van mij alleen	38
	Hoofdstuk: WANNEER IS 'NEE' OKÉ?	
Advies: grenzen aangeven	Je mag 'nee' zeggen als je 'nee' voelt. Soms móét je dat zelfs zeggen.	39
Lichamelijke autonomie: uitzondering	Romeo hoeft zijn T-shirt natuurlijk niet uit te trekken als iemand dat zomaar vraagt, maar als de dokter wil kijken wat er precies aan de hand is, moet het wel.	40
Lichaam ontdekken Grenzen aangeven: verbaal	'Mag ik je piemel zien?' vraagt ze. Nou, daar heeft Flor helemaal geen zin in. Hij zegt 'nee'.	40
Consent: geven Lichamelijke autonomie Advies: lichamelijke autonomie	Flor weet dat zijn lichaam helemaal van hemzelf is en dat hij tegen niemand zomaar 'ja' moet zeggen als het over zijn lichaam gaat. Ook niet tegen zijn allerbeste vriendin in de hele wereld.	40

Boek 2: 'Ja & nee gevoelens'

Ondertitel: Kriebels in je buik. Kinderen en seksualiteit.

Auteur: Pauline Oud

Illustrator: Pauline Oud

Clavis Uitgeverij, Hasselt - Alkmaar - New York (2020)

ISBN 978 90 448 3798 8

Aantal bladzijden: 34

Voor kinderen vanaf 4 jaar.

Dit boek kwam tot stand in samenwerking met SENSOA en Rutgers Expertisecentrum Seksualiteit.

Code	Fragment	Bladzijde
	Hoofdstuk: Ja	1
Wensen aangeven Consent: uitleg Consent: geven	Ja zeg je ... Als je iets wilt Als je wilt dat iets doorgaat Als je iets leuk vindt Als je iets fijn vindt	1
Advies: wensen aangeven Consent: geven	Wat doe je als je ja voelt? Je knikt met je hoofd en zegt: Ja ik wil dat graag	1
	Hoofdstuk: Nee	2
Grenzen: aangeven: verbaal	Nee zeg je... Als je iets niet wilt Als je wilt dat iets stopt Als je liever iets anders wilt Als je iets niet fijn vindt.	2
Advies: grenzen aangeven	Wat doe je als je nee voelt? Je schudt met je hoofd en zegt 'nee' of 'stop'. Dan houdt het op.	2
	Hoofdstuk: Ja, dat voelt fijn	4
Consent geven	Als je iets fijn vindt, dan maakt het je blij. Je wilt dat het doorgaat.	4
	Hoofdstuk: Nee dat voelt niet fijn	6
Grenzen: eigen aanvoelen	Als iets niet fijn voelt, dan maakt het je een beetje verdrietig. Je wilt het liever niet. Je wilt dat het stopt.	6
	Hoofdstuk: Het voelt ja	8
Advies: grenzen aangeven Advies: rationaliseren	Soms is ja zeggen leuk, maar niet verstandig. Denk eerst goed na. Zeg geen ja, maar juist nee.	8
Grenzen aangeven: verbaal Gedragsregel Respecteren: privacy	Maar ik vind het niet zo gezellig om naar te kijken. En andere mensen ook niet. Net als in je neus peuteren. Dat voelt best lekker, maar het is niet prettig om naar te kijken. Met je piemel spelen is iets wat je mag doen als je alleen bent. Op je kamer, bijvoorbeeld.	11
Advies: grenzen aangeven	Sommige dingen zijn leuk of fijn om te doen, maar	12

Gedragsregel Respecteren: privacy	niet met andere mensen erbij. Wacht er even mee tot je alleen bent, bijvoorbeeld: aan je billen, piemel of vagina zitten.	
	Hoofdstuk: Nee, zo hoort het niet	13
Gedragsregel: consent vragen Grenzen aangeven Lichamelijke autonomie: respecteren	Nou, nou, je kunt niet zomaar aan iemands borsten komen, hoor. Dat hoort niet. En ook niet zomaar zeggen dat ze dik zijn. Dat is niet netjes.	13
Gedragsregel Grenzen aangeven Consent: vragen Lichamelijke autonomie: respecteren	Je mag aan je eigen billen en borsten komen, maar niet zomaar aan die van andere mensen.	13
Gedragsregel Respecteren: privacy Advies: grenzen aangeven Lichamelijke autonomie: respecteren	Sommige dingen wil je soms wel doen, maar zijn niet prettig voor anderen. Zomaar aan de billen, borsten, piemel of vagina van iemand anders komen.	14
Consent: vragen	Je mag alleen aan je eigen lichaam komen. Bij andere mensen moet je het eerst vragen.	14
	Hoofdstuk, Nee stop ermee	15
Grenzen aangeven: verbaal Lichamelijke autonomie: respecteren	Jij bent heel erg ziek. Je hebt een prik in je bil nodig. Je broek moet uit. Mika denkt na. ‘Nee’ besluit ze, ‘dat wil ik niet.’	15
Advies: grenzen aangeven Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren Advies: duidelijke communicatie Lichamelijke autonomie: respecteren Grenzen: overschrijden	Je lichaam is van jou. Als iemand aan jouw lichaam komt terwijl je dat niet wilt, zeg dan: ‘nee stop ermee’. Helpt dat niet? Dan loop je weg. Vertel het aan iemand die bij je hoort. Die helpt je dan.	16
Consent: geven	Knuffelen? Als je elkaar heel lief vindt, is het fijn om dicht tegen elkaar aan te zitten. En om knuffels en kusjes te geven. Dan zeg je allebei: “ja, dat is fijn!”	16
Advies: alternatief gedrag Voorkeuren verschillen	Maar soms wil je dat niet. Als je elkaar heel lief vindt, is het ook fijn om gewoon naast elkaar te	16

	zitten. Knuffelen hoeft niet, als je dat niet zo fijn vindt om te doen.	
	Hoofdstuk: Ja, jij hoort bij mij	18
Lichamelijke autonomie: respecteren Lichamelijke autonomie: uitzondering	Wie mag wel aan jouw lichaam komen? Mensen die bij jou horen, mogen aan jouw lichaam komen. Dat is nodig, want ze helpen je met wassen en aankleden, en op de wc. Ze zorgen voor je en komen dan bijvoorbeeld ook aan je billen. Ze komen nooit zomaar aan je billen. Het is dan altijd om je te helpen, omdat je het nog niet zelf kunt.	18
Gedragsregel Lichamelijke autonomie: uitzondering Consent: geven	Wie mag er nog meer aan jou komen? Soms is het nodig dat iemand die je niet zo goed kent toch aan je lichaam komt. De dokter moet je soms onderzoeken, de tandarts kijkt je tandjes na en de kapper knipt je haar.	18
Grenzen aangeven: verbaal Gedragsregel Lichamelijke autonomie: respecteren Advies: duidelijk communiceren	Wie mag er niet aan jou komen? Er mag nooit zomaar iemand aan jouw lichaam komen als dat niet nodig is en als je het niet fijn vindt. Ook niet als dat iemand is die bij jou hoort en die je wel goed kent. Gebeurt het toch? Zeg dan: ‘nee, stop ermee.’ En vertel het aan iemand anders die bij je hoort.	18
	Hoofdstuk: Durf jij nee te zeggen?	20
Grenzen: aangeven: verbaal	Soms wil je iets niet, maar is nee zeggen eng of moeilijk. Het is knap als je het toch durft. Je bent blij als je dan toch ‘nee’ of ‘stop’ hebt gezegd.	20
	Hoofdstuk: Luisteren naar nee	21
Grenzen aangeven: verbaal Lichamelijke autonomie: respecteren	“Nee, niet doen”. Zegt Noa. Ze leest verder in haar boek. Mika staat op. Met twee handen speelt ze met de staartjes in Noa’s haar. ‘Mika, stop! Ik wil dat niet’. Noa schudt heel hard met haar hoofd. “Waarom niet? Het is zo leuk!” Mika trekt een van de elastiekjes uit Noa’s haar. Dan staat Noa op. “Ik zei toch nee? Dan moet je stoppen. Mijn haar is van mij.”	21
Grenzen: overschrijden	Doorgaan als iemand ‘stop’ of ‘nee’ zegt, is niet aardig. Als je toch doorgaat, voelt de ander zich niet fijn. Jij wilt zelf ook dat de ander luistert als jij	22

	‘stop’ of ‘nee’ zegt.	
	Hoofdstuk: Nee, nare geheimen	25
Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Buikpijn: “Nare geheimen moet je altijd vertellen. Weet je wat? Fluister het maar zachtjes in mijn oor.”	25
Uitleg: onprettige gebeurtenissen openbaren	Soms weet je iets dat niet leuk is, maar mag je het niet vertellen. Of je durft het niet. Dan is het een naar geheim. Je wordt verdrietig als je eraan denkt.	26
Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Heb je een naar geheim? Dan is het soms moeilijk om het te vertellen, want je bent bang dat iemand boos op je zal worden. Of dat er iets naars gebeurt als je het toch vertelt. Maar een naar geheim moet je altijd vertellen. Vertel het maar gauw aan iemand die je lief vindt. Het is heel knap als je dat doet. Je voelt je beter als je het hebt verteld.	26
Interactieve uitleg: grenzen herkennen	Wie zegt: ja ga door? En wie zegt: nee stop ermee?	27/28/29/ 30
	Hoofdstuk: Afspraken maken	31
Grenzen: aangeven: verbaal Lichamelijke autonomie: respecteren	Ik zeg ‘nee’ als ik niet wil dat een ander aan mijn lichaam komt	31
Lichamelijke autonomie: respecteren	Ik stop geen dingen in het lichaam van een ander of van mijzelf	31
Grenzen: aangeven: verbaal	Ik stop als een ander ‘nee’ zegt	31

Boek 3: ‘Ben jij ook op mij?’

Auteur: Sanderijn van der Doef

Illustrator: Marian Latour

Twintigste druk, Amsterdam, Ploegstra (2015)

ISBN: 978 90 216 6957 1

Aantal bladzijden: 59

Voor kinderen vanaf ca. 9 t/m 12 jaar.

Code	Fragment	Bladzijde
	Hoofdstuk: ‘Wat is seks?’	

Consent: wederzijds	Als je elkaar aanraakt, kriebelt of streelt, is dat alleen maar leuk als je dat allebei wilt.	7
Gedragsregel Lichamelijke autonomie: respecteren Grenzen: aangeven	Iets met het lichaam van een ander doen dat die ander niet wil, is niet aardig en niet leuk. Dat mogen anderen ook niet bij jou doen.	7
Lichamelijke autonomie Grenzen: aangeven	Je lichaam is van jou en je lichaam is iets bijzonders. Daar mag alleen jij over beslissen.	7
	Hoofdstuk: Soms is seks niet leuk	
Lichamelijke autonomie Lichamelijke autonomie: respecteren Grenzen: respecteren Grenzen: aangeven Grenzen: overschrijden Consent: vragen Dwang	Seks wordt niet leuk als je iemand dwingt om iets te doen waar die ander geen zin in heeft of als jezelf gedwongen wordt. Dwingen kan op een heleboel manieren. Je kunt tegen een ander kind zeggen: 'Als je dat niet doet, wil ik nooit meer met je spelen.' Zo probeer je iemand over te halen toch iets te doen waar die ander geen zin in heeft of wat dat andere kind niet durft. Als dat met seks te maken heeft, met het aanraken van elkaars lichaam, dan wordt de seks niet prettig. Seks is alleen maar leuk als je het allebei graag wilt, als je het allebei graag doet. Jij mag een ander niet dwingen om seksdingen met elkaar te doen, en een ander mag jou ook niet dwingen. Jouw lichaam is van jou. Jij mag zeggen of iemand jou aanraakt of niet. Niemand mag jou aanraken als jij dat niet wilt.	50
Grenzen: overschrijden Grenzen: communiceren	Maar ook iemand die al heel lang en goed kent, of een familielid, kan dingen aan je vragen of met je willen doen, die je niet wilt. Dan is het helemaal moeilijk om nee te zeggen, want misschien vind je die persoon heel erg lief en dan is het zo onaardig.	50
Uitleg: onprettige gebeurtenissen openbaren	Misschien heb je moeten beloven om het nooit aan iemand te vertellen. Dan loop je rond met een heel naar geheim.	51
Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Bedenk dan dat er twee soorten geheimen zijn: leuke geheimen en nare geheimen. Nare geheimen moet je altijd aan iemand vertellen.	51
Advies: omgaan met	Praat erover met iemand die je vertrouwt. Samen sta	51

onprettige gebeurtenissen	je sterker om te bedenken wat je kunt doen. Als je niemand weet met wie je er over durft te praten, dan kun je ook met de Kindertelefoon bellen.	
Seksueel misbruik: definitie Dwang	Seksueel misbruik: als iemand wordt gedwongen om tegen zijn wil seksuele handelingen te doen bij een ander of bij zichzelf, of er naar te kijken.	58

Boek 4: 'Maar hoe dan? - Je lichaam is van jou: Over wensen en grenzen

Auteur: Philippine van der Goes en Karin Middelburg

Illustrator: Agnes Loonstra

Derde druk, Amsterdam, Ploegstra, 2023

ISBN: 978 90 216 8407 9

Voor kinderen vanaf 7 jaar.

Code	Fragment	Bladzijde
Grenzen: aangeven Grenzen: communiceren	Als je goed leert aangeven wat je WEL wenst, dan kun je ook beter aangeven wat je NIET wilt. Dat zorgt voor fijnere ervaringen nu en in de toekomst.	2
	Hoofdstuk: Duidelijk zijn	
Consent: uitleg	Als je JA zegt, dan laat je weten dat je iets een goed idee vindt. Dat je het wel wilt, of dat iets door moet gaan.	4
Consent: uitleg Grenzen: aangeven: verbaal	Met NEE laat je weten dat je iets niet wilt. Dat je er geen zin in hebt of wilt dat het stopt.	4
Gevoelens uitspreken	Goed met elkaar praten en naar elkaar luisteren is misschien wel het moeilijkste wat er is!	5
	Hoofdstuk: Toestemming	
Advies: duidelijk communiceren Grenzen: aangeven: verbaal Grenzen: verandering	De ene keer vind je het fijn om geknuffeld of aangeraakt te worden. Op andere momenten, of bij iemand anders, misschien helemaal niet. Dan is het dus echt belangrijk om duidelijk JA of NEE te zeggen.	12
Lichamelijke autonomie: respecteren	Anderen mogen jou aanraken wanneer jij dat wilt, en ze mogen je niet aanraken als jij dat niet wilt. Jij	12

Grenzen: respecteren Consent: geven	geeft toestemming, of niet. Je lichaam is van jou!	
Consent: geven Lichamelijke autonomie: respecteren	Als jij toestemming geeft, betekent dit dat je iets oké vindt. Dit gaat ook over aanrakingen bij jou.	12
Gedragsregel Consent: geven Dwang	Je kunt alleen toestemming geven als niemand jou dwingt en je iets dus vrijwillig doet.	12
Consent: geven	JA, ik wil graag een knuffel van jou!	12
Consent: vragen	Het is net zo belangrijk om ook aan een ander te vragen of een aanraking oké is.	13
Consent: wederzijds	Check het dus eerst even, dan weet je zeker dat de ander ermee instemt en dus toestemming geeft. Zo zijn aanrakingen plezierig voor jullie allebei.	13
Grenzen: aangeven	NEE, ik wil nu even GEEN kus	13
Lichaam ontdekken Grenzen: eigen aanvoelen	Om te ontdekken wat je allemaal kunt voelen en wat je prettig of juist onprettig vindt, ga je op onderzoek uit!	16
Grenzen: verandering Grenzen: communiceren Advies: duidelijke communicatie	Soms kan het zijn dat iets eerst wél goed voelt, maar later niet meer. Dan kun je alsnog laten weten dat het voor jou niet meer goed voelt en dat je het niet wilt.	19
Grenzen: communiceren	Tijdens het dollen, keten en stoeien is het goed om ook even tussendoor elkaar te checken wat de ander ervan vindt. Zo leer je rekening te houden met elkaar.	20
Lichaam ontdekken Grenzen: communiceren Voorkeuren verschillen Wensen aangeven	Met je lichaam kun je dus veel ontdekken over wat goed voelt en waar je je bij op je gemak voelt. Wees altijd lief voor jezelf en houd het gezellig met elkaar. Zo blijven aanrakingen plezierig en maak je er samen een feestje van.	21
	Hoofdstuk: Over de grens	
Grenzen: respecteren Wensen aangeven	Op een fijne manier met elkaar omgaan doe je door elkaar te respecteren. Dat betekent dat je elkaar	22

Grenzen: communiceren	serieus neemt in 'ja' en 'nee' zeggen en in wensen en grenzen aangeven. En daar hoort ook bij dat je bij elkaar checkt of de ander oké is en dat je naar elkaar luistert.	
Consent: uitleg Consent: vragen	Geen NEE is nog geen JA. Het is goed om te bedenken dat als iemand geen NEE zegt, dat niet betekent dat diegene dus JA zegt. Vraag daarom altijd of iets oké is. Of de ander het ook wil of leuk vindt. Zonder toestemming ga je over de grens.	23
Voorkeuren verschillen	Als je met elkaar omgaat, kan het best lastig zijn om te weten wat wel en niet oké is. Grenzen kunnen voor iedereen anders zijn.	23
Voorkeuren verschillen	Wat voor de een juist goed voelt, is soms voor de ander naar.	23
Grenzen: eigen aanvoelen Grenzen: aangeven	Dus wie kan er bepalen waar voor jou de grens ligt? Alleen jijzelf! En het maakt niet uit wat anderen daarvan vinden. Jouw grens is jouw grens en dat is goed. En zo is het ook voor wat jij fijn vindt, dus voor jouw wensen.	23
Grenzen: eigen aanvoelen Lichamelijke autonomie: respecteren	Als het om je lichaam gaat, zijn er ook grenzen. Je lichaam is alléén van jou en jij bent daar de baas over.	24
Privacy: respecteren Lichamelijke autonomie: respecteren Grenzen: eigen aanvoelen	Verder zijn sommige delen van je lichaam privé. Dat betekent dat ze niet voor iedereen zijn om te zien of om aan te raken. Sowieso is dit alles wat in je onderbroek zit. Jij bepaalt wie dat wel of niet mag zien of aanraken.	24
Gedagsregel Lichamelijke autonomie: respecteren Consent: geven	Sommige aanrakingen moeten jammer genoeg toch, ook al vind je het misschien onaangenaam en wil je er liever geen toestemming voor geven. (tandarts of dokter). Dan is het logisch dat die ernaar kijkt en je daar misschien ook aanraakt. De dokter vraagt hier wel eerst toestemming voor.	25
Grenzen: aangeven Grenzen: eigen aanvoelen	Jouw grens bepaal jij dus zelf, maar sommige afspraken gelden voor iedereen, zeker als het om aanrakingen gaat. Ze maken dat je met respect en dus plezierig met elkaar omgaat.	26
Consent: geven	Aanrakingen moeten altijd vrijwillig zijn, dat	26

	betekent dat je het zelf wilt en er toestemming voor hebt gegeven.	
Dwang Grenzen: overschrijden	Iemand dwingen om iets te doen of ergens mee dreigen is altijd over de grens, omdat het dan niet vrijwillig is.	26
Grenzen: overschrijden Grenzen: aangeven: fysiek Advies: omgaan met onprettige gebeurtenis	Als iemand over je grens is gegaan, is het superbelangrijk om jezelf uit die situatie te halen. Doe een stap naar achteren, duw de ander weg en zeg heel duidelijk, 'Ik wil dit NIET' of 'Ik wil dat je STOPT'. Lukt dit niet, vraag dan om hulp.	27
Consent: vragen Advies: duidelijk communiceren	Wanneer je merkt dat iemand probeert aan te geven dat die iets niet wil, stop dat meteen en vraag hoe het met de ander is: 'Ben je oké?'	27
Grenzen: overschrijden Seksueel grensoverschrijdend gedrag: voorbeeld	Sommige tieners of volwassenen denken op een vreemde manier over seks en willen seks met kinderen. Ze willen bijvoorbeeld de piemel of vulva van een kind aanraken. Of ze willen dat een kind dat bij hen doet, of naar hen kijkt terwijl ze zichzelf aanraken. Dat mag niet, het is VER over de grens! Het is zelfs strafbaar.	30
Grenzen: overschrijden Advies: grenzen aangeven Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Als iemand die je aardig vindt jou vraagt om iets seksueels te doen, dan kan het extra moeilijk zijn om nee te zeggen. Ook als je bang bent, is dat zo. Degene die dat vraagt, of doet, gaat over de grens en is daar zelf verantwoordelijk voor. Weet dus dat het NOOIT aan jou ligt. Het is NOOIT jouw schuld. Die ander doet iets naars wat niet mag! Vertel het aan iemand die je vertrouwt.	30
Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Alle nare geheimen, waar je een vervelend gevoel van krijgt, moet je altijd met een vertrouwd iemand delen.	31
Grenzen: overschrijden: interactieve uitleg	In het zwembad raakt iemand je billen aan onder water. Wat zeg je?	34
	Hoofdstuk: Online	
Lichamelijke autonomie: respecteren	Wat je misschien nog niet wist is dat een beeld van jou, bijvoorbeeld een foto of filmpje waar jij op staat. Óók van jou is. Net zoals je zelf mag beslissen over aanrakingen, mag je dat ook over	37

	beelden van jou.	
Consent: vragen Lichamelijke autonomie: respecteren	Anderen mogen die niet zomaar laten zien, doorsturen of online zetten.	37
Privacy: definitie	Sommige beelden wil je voor jezelf houden. Dat heet privacy.	38
Privacy: respecteren	Bloot is heel gewoon, maar wel privé, dus niet voor iedereen bedoeld om te zien. Ook niet als foto of filmpje.	40
Advies: omgaan met onprettige gebeurtenissen Advies: duidelijk communiceren	Als je zulke beelden krijgt, kun je die het beste direct verwijderen. Laat ook aan degene die het aan jou heeft gestuurd weten dat je dit niet oké vindt om door te sturen!	40
Grenzen: overschrijden	Maar het kan vervelend worden als diegene dingen zegt of vraagt die jij niet fijn vindt.	44
Grenzen: overschrijden Seksueel grensoverschrijdend gedrag: voorbeeld	Heel soms sturen volwassenen via online games of social media foto's van hun blote piemel of borsten aan kinderen. Dat klinkt gek en dat is het ook. Sterker nog, het mag niet.	44
Grenzen: overschrijden Advies: onprettige gebeurtenissen openbaren	Andersom kan het ook; dat iemand aan jou vraagt om foto's te sturen in je ondergoed of in je blootje. Dit is echt niet oké, het is over de grens. Blokkeer die persoon en vertel het aan een volwassene die je vertrouwt. Wat die persoon doet, dat mag niet! Het is niet jouw schuld en kan iedereen overkomen.	44
	Hoofdstuk: Respect	
Grenzen: respecteren Wensen aangeven Gedragsregel	Luister naar elkaars wensen en grenzen.	54

Boek 5: 'De waarheid en niets anders dan de waarheid over jongens en meisjes'

Ondertitel: het grote mysterie eindelijk ontraadseld!

Auteur/illustrator: Françoise Boucher

Vertaald door: Edward van de Vendel

Uitgeverij: Lannoo (2015)

ISBN: 978 94 014 2463 9

Aantal bladzijden: 112

Voor kinderen vanaf ca. 10 t/m 13 jaar.

Code	Fragment	Bladzijde
Gedragsregel Consent: geven Lichamelijke autonomie: respecteren	Hoe oud of jong je ook bent, jouw lichaam is honderd procent van jou. Niemand heeft ooit het recht om het te bekijken of aan te raken zonder jouw toestemming. Begrepen?	32

Codeboom

